

PROF. DR. FUAT SEZGİN ANISINA

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİSTAN: TARİH, KÜLTÜR VE MEDENİYET SEMPOZYUMU

ПРОФ. ДОК. ФУАТ СЕЗГИННИҢ КҮРМЕТІНЕ
ТҮРКІСТАННЫҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ:
ТАРИХ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТ
СИМПОЗИУМЫ

Ankara/Türkistan 2019 / Анкара/Түркістан 2019

ПРОФ. ДОК. ФУАТ СЕЗГИННИҢ ҚҰРМЕТІНЕ ТҮРКІСТАННЫҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ:
ТАРИХ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТ СИМПОЗИУМЫ

**PROF. DR. FUAT SEZGİN ANISINA
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKİSTAN:
TARİH, KÜLTÜR VE MEDENİYET SEMPOZYUMU**

**ПРОФ. ДОК. ФУАТ СЕЗГИННИҢ ҚҰРМЕТІНЕ
ТҮРКІСТАННЫҢ ӨТКЕНІ МЕН БҮГІНІ:
ТАРИХ, МӘДЕНИЕТ ЖӘНЕ ӨРКЕНИЕТ
СИМПОЗИУМЫ**

ORGANİZASYON / ҰЙЫМДАСТЫРУ

Ahmet Yesevi Üniversitesi / Ахмет Яссауи Университеті
Hitit Üniversitesi / Хитит Университеті
Marmara Üniversitesi / Мармара Университеті

EDİTÖR / РЕДАКТОР

Prof. Dr. Süleyman Gezer / Профессор Доктор Сулейман Гезер

YAYIN KOORDİNATÖRÜ / КЕҢСЕ KOORDİNАТОРЫ

Narun Sarıgül / Харун Сарыгүл

ISBN: 978-9944-237-75-8

İnceleme Araştırma Dizisi: 62 /Зерттеу сериясы: 62

© Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sokak. No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 223 34 29

www.ayu.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar. / Кітапта жазылған пікірлер тек қана авторлар болып табылады және Ахмет Ясауи атындағы университеттің Өкілетті Кеңес басқармасының пікірлерін көрсетпейді.

Ankara/Türkistan 2019 / Анкара/Түркістан 2019

ORTA ASYA HAYVAN ÜSLUBUNUN TEKSTİLDE KULLANIMI / H. Nurgül Begiç / Ceren Öz.....	205
ORTA ASYA SANATI VE TEKSTİLLERİNDE DEVE FİGÜRÜ / H. Nurgül Begiç / Rukiye Kaya.....	219
ORTA ASYA TÜRK TARİHİNDE KEÇECİLİK / H. Nurgül Begiç.....	230
DİOSCORİDES VE SUBHAN KULİ HAN'IN ESERLERİNDEKİ KATARAKT TEDAVİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI / Hasan Basri ÇAKMAK	237
FARABİ'NİN İSLAM DÜŞÜNCESİNE EPİSTEMOLOJİK KATKISI / Hasan Yücel BAŞDEMİR.....	245
АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ ТАРИХЫНЫҢ РУХАНИ ЖАҢҒЫРУДАҒЫ ТАҒЛЫМЫ / Hazretali TURSUN.....	252
HAKİM ES-SEMERKANDÎ'YE GÖRE SEVÂDÜ'L-A'ZAM VE DİĞERLERİ / Hilmi KARAAĞAÇ.....	259
DÂRİMÎ'NİN BAZI HADİSLERE YAPTIĞI AÇIKLAMALAR (SÜNEN AĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME) / Hüseyin AKYÜZ.....	272
EBÛ İSHÂK es-SALEBÎ'NİN KATLA'L-KUR'AN'I / Hüseyin ÇELİK	296
NÜBÜVVET-MEDENİYET İLİŞKİSİ / İsmail BULUT	317
В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ВЛИЯНИЕ НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ НА СЛОВАРНЫЙ СОСТАВ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ / Khusniya ZIKRULLAYEVA / Dilbar AKHMEDOVA.....	325
ИМАМ МАТУРИДИ КӨЗҚАРАСТАРЫҢДАҒЫ ТАНЫМНЫҢ РАЦИОНАЛДЫ ӘДІСТЕРІ (АЛЛА МЕН ЖАРАТЫЛҒАН ӘЛЕМ БАЙЛАНЫСТАРЫ) / Kymbat KARATYSHKANOVA	333
DÜNYADA UYGULANAN DİN ÖĞRETİMİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME / МаҷдLMAZ.....	339
ЭЛЕМЕНТЫ ЖАНРА МАРСИЯ В НАДГРОБНЫХ НАДПИСЯХ / Masrur RAHIMJANOV	346
УНИКАЛЬНАЯ РУКОПИСЬ ПО ХАНАФИЗМУ / Matibaeva RAZIYA	353
MÜNBEİT COĞRAFYA TÜRKİSTAN VE ONDAN NEŞET EDEN ORDUNUN İLK DÖNEM İSLAM TARİHİNE KATKISI / Mehmet AZİMLİ.....	359
SELEFİLİĞİN ÖNLENEMEYEN YÜKSELİŞİ-Türk Dünyasında Dinin Kurucu- Ayrıştırıcı Rolü Üzerine Bir Tartışma- / Mehmet EVKURAN.....	366
KİTAP'I KÜLTÜRE TAŞIYAN HİKMET PINARI (DESTE-İ GÜL) / Mehmet Kamil COŞKUN	377
İLK MÜSLÜMAN-TÜRK ÂLİMİ ABDULLAH İBN MÜBÂREK'İN ŞAİRLİĞİ VE ZÜHDLE İLGİLİ BAZI ŞİİRLERİ / Mehmet Necmettin BARDAKÇI.....	398
AHMET YESEVİ VE NURETTİN TOPÇU'NUN DİN VE DİNDARLIK TASAVVURLARININ MUKAYESELİ İNCELENMESİ / Mevlüt UYANIK.....	415

AHMET YESEVÎ VE NURETTİN TOPÇU'NUN DİN VE DİNDARLIK TASAVVURLARININ MUKAYESELİ İNCELENMESİ

Mevlüt UYANIK

Prof.Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi

mevlutuyanik@gmail.com

Özet

Birçok alanda yeni krizlerle karşı karşıya olan insanlığı huzura kavuşturabilecek yeni bir Türk-İslam Medeniyet tasavvuru üzerine düşünmek gerekiyor. Bir yanda dini ve metafizik değerlerden arındırılmış seküler, maddeci-pozitivist bilgi, bilim tasavvuru ve bunlar üzerine kurulu Batı medeniyet anlayışının küreselleşmesi bulunmaktadır. Küreselleşme bağlamında Orta Doğu, Afganistan-Pakistan bölgesi ve İç Asya (Türkistan) gibi enerji üretim ve arz merkezlerini kontrol altında tutmak için çok farklı politikalar geliştirilmektedir. Diğer yanda, buna karşı olduğunu söyleyen ve dini verileri selefi tarzda yorumlayarak ekonomi-politikalarına araç kılan siyasal İslam'ı savunan zihniyet bulunmaktadır. Bu açıdan cihatçı selefilik de denilen bu akım, uluslararası bir boyuta sahiptir.

Türkistan coğrafyasında felsefeyi küfür, kelamı zındıklık, tasavvufu şirk olarak gören yeni selefi akımların yaygınlaşmaya başlaması önemli bir sorundur. Çünkü Türkistan/Atayurt Arap-Fars iktidar kavgaları ve bunların teolojik temellendirmeleri dışında Hanefî fıkhı, Maturidî akâidi ve Yesevî geleneğiyle şekillenmiştir. Biz buna Türkistan Müslümanlık Tasavvuru diyoruz.

Yusuf Hashacip ve Ahmet Yesevî gibi Türkistan Müslümanlığının alt yapısını oluşturan âlimlerimize ve Türkiye'de de Nurettin Topçu gibi çağdaş âlimimize göre, fıkıh ve kelimcilerin zahiri bilgilerine sahip kişiler olarak yaşıyan Sufiler, âlim, âbid ve ârif kişilerdir. Bu insanların şiddetsiz, barışçıl bir İslam sunumları vardır. Bu bağlamda Ahmet Yesevî ve yetiştirdiği talebeleri (alperen Sufiler) İslamiyet'in bu yorumunu sadece Türkistan coğrafyasını hayata geçirmekle kalmayıp, tarihi ipek yolunu takip ederek Anadolu'da gelmişler, insanların kalpleri İslamiyet'e ısındırmışlardır.

Bu bildirinin öncelikli hedefi, felsefeyi küfür, kelamı zındıklık, tasavvufu şirk olarak gören İslamcı siyasal hareketler ve yeni selefi zihniyetin ortaya koyduğu selefi dindarlık diye sunduğu taassubtan ibaret olan anlayışına karşı Türkistan'dan Ahmet Yesevî; Türkiye'den de Nurettin Topçu'nun bakış açılarını mukayeseli incelemektir. Çünkü Zühd ve takva (piety)dan ibaret olan dindarlık ile sözde ve biçimsel dindarlık (pious) farkını göstermek önemlidir. Böylelikle "dindar varoluşçu bir tutum" geliştirmenin imkanını müzakereye açacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Atayurt, Türkiye, Anayurt, Ahmed Yesevî, Nurettin Topçu, Dindarlık

Comparative Study of The Ahmet Yesevi And Nurettin Topçu's Conception Of Religion and Religiosity

It is necessary to think about the vision of a new Turkish-Islamic Civilization that can bring peace to humanity facing new crises in many areas. On the one hand there is secular,

Many different policies are being developed in the context of globalization for different parts of the World. These regions are the Middle East, Afghanistan and Pakistan regions and Central Asia which are the energy production or supply centers.

On the other hand, there is a political Islamic mentality against it. This mentality interprets religious data in a Salafi-Wahhabi's modality and uses religious data as a tool to achieve economic policy goals. Because of this, Salafi jihadism or jihadist-Salafism is a transnational religious-political ideology. Is it Islamisation or Radicalisation?

The beginning of increasing the influence of new Salafi movements in Turkestan geography is an important problem. It is shaped by Hanafi law, Maturidî aqeedah (belief interpretation) and Yesevî tradition. As known that according to Salafist mentality philosophy. According to Salafist mentality, philosophy is considered to be blasphemy; Sufism is considered not to accept the unity of God (Shirḡ) and to deal with theology is seen as a profan/heretical. The Arab-Persian power struggles and their theological basis were never effective in Turkestan geography.

According to ancient scholars such as Yusuf Hashacip and Ahmet Yesevî in Turkestan and Modern thinker Nurettin Topçu in Turkey, Sufi persons are scholars, and piety thinker. These people know the knowledge of fiqh and kalam and live according to this information. These people have a non-violent, peaceful Islamic presentation.

In this context, Ahmet Yesevî and his students (Sufi s) have implemented this interpretation of Islam into the geography of Turkestan. And they came to Anatolia by following the historical Silk Road in Anatolia, the hearts of people were warmed to Islam.

The aim of this paper is to show the inconsistency of the Salafi mentality's understanding of religiosity as a pious, not piety. For this, we will do comparative study of the Ahmet Yesevî from Turkistan and Nurettin Topçu's (from Turkiye) conception of religiosity as a piety (zuhd) attitude. In this way, we will show the possibility of developing a religious existential attitude

Keywords: Turkestan, Turkey, Ahmad Yasawi, Nurettin Topçu, Religiosity, Piety, Pious.

Giriş

İnsanın amacı dünyada mutluluğu (tahsilü's-saada), ahrette ise mutlak kurtuluşu ve en yüce mutluluğu (saadetü'l-kusva) elde etmektir; Yüce Mevla, Hz. Âdem'den itibaren insanlara dünyada refah, ahrette felahı sağlayacak ilkeleri, farklı zaman ve mekânlarda, farklı dillerde farklı uygulayıcılara (nebi/rasul) göndermiştir. Hz. Adem'den itibaren hep aynı (iman) ilkeler, farklı zaman ve mekânlarda farklı dillerde muhtelif peygamberler tarafından hayata geçirilmişlerdir. Bu anlamda bütün peygamberlere gönderilen dinin ortak adı İslam'dır. Bu açıdan Tek Bir İlahi Din vardır. Son kitap olarak Kur'an bu temel hususları yeniden tashih etmiş ve yeni bir söylemle ortaya koymuştur.¹⁰⁴⁷

Bir daha peygamber gelmeyeceğine göre, son yol ve yöntemi farklı zaman ve mekânlarda farklı dil ve kültürlerle uygulayacak şekilde yorumlayan âlim, âbid ve ârifler olacaktır. Bunlar Kur'an-ı Kerim'i ve bunu hayata geçiren Peygamberimizin tavır, tutum ve eylemlerini "yaşayan sünnet" haline getirerek, temel ilkelere hareketle yaşanan soru(n)lara çözüm önerileri üreteceklerdir. İnsanların; ne yaptığı, ne

¹⁰⁴⁷ Mevlüt, Uyanık, *İslam İnanç İlkeleri*, Ankara 1997, 9-10, Mevlüt Uyanık, *Felsefi Düşünceye Çağrı*, (Ankara: Elis Yayınevi, 2013) 50.

düşündüğü ve nasıl düşündüğü arasındaki farklara dikkat ederek, içinde yetiştiğimiz kültürün unsurlarının kavramsal bir tahlile tabii tutulması, yaşanan soru(n)lara temel ilkelerden hareketle çözüm önerileri üretilmesi (içtihat) sonucunda her topluluğun bir bilgi teorisi ve bunu uygulamaya geçirme modeli (paradigma/episteme) vardır.¹⁰⁴⁸

İslamiyetin kısa sürede farklı coğrafyalara yayılması, insanların varlık, bilgi ve değer hakkındaki görüşleri bağlamında Tevhid, Nübüvvet ve Mead hakkında yorumlarda bulunmuş ve hayatlarına aktarmaya çalışmışlardır. Bunu Müslümanlığın dikey ve yatay farklılaşma süreçleri diye incelenebiliriz. A.Yaşar Ocak'tan hareketle, mevcut inanç sistemleri farklı kültürel mekânlarda hem insanları dönüştürür, hem de o coğrafyanın kültürel kodlarına göre kendisi bir dönüşüm yaşar. *Müslümanlığın yatay farklılaşması* budur. Bir de aynı zaman ve mekânda o toplumda yaşayan insanların doğalarına göre değişim ve dönüşüm olur ki, buna *Müslümanlığın dikey farklılaşması* denilir. Bu çerçevede Türklerin Müslümanlığı kabul etmesinden itibaren, Atayurt'tan Balkanlara kadar uzanan bir coğrafyada tarihsel süreç içinde dönemin sosyo-ekonomik ve kültürel ortamlarından İslam'ın yaşanma biçimi, aldığı görünüm ve yarattığı zihniyete "Türk Müslümanlığı" denmektedir. Araplar içinde de Kuzey Afrika Müslümanlığı, Farsların Müslümanlık tasavvurları farklı kültürel biçimlere sahiptir. Aynı şekilde Avrupa ve Amerika'da bir "Batı Müslümanlığı" diyebileceğimiz sosyolojik ve antropolojik farklılıkların olduğunu görünce, Yeni Selefî zihniyetin dayatmaya çalıştığı "Tek Müslümanlık Modeli" tutarsızdır. Tersine bu Müslümanlık tasavvurlarının "Bir Dünya Müslümanlığı" oluşturduğunu söyleyebiliriz.¹⁰⁴⁹

Bu bağlamda Türk Aklı'nın ortaya koyduğu Müslümanlık tasavvurunun kurucu metinleri olarak Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* (1072), Yusuf Hâs Hâcib'in *Kutadgu Bilig'i* bilinen en eski Türkçe mesnevisi, (1069) Edip Ahmet Yükneki'nin *Atabet'ül Hakayık* (12.yy), Ahmed Yesevî'nin *Divan-ı Hikmet* (13.yy) adlı eseri ile *Dede Korkut Kitabı'nı* zikredebiliriz.¹⁰⁵⁰

Karluk, Oğuz, Kıpçak kültürlerin yoğun olduğu bölgede yetişen¹⁰⁵¹ Ahmet Yesevî'nin Fars ve Arap Müslümanlık tasavvurlarından farklı bir Türk Metafizik ve Müslümanlık tasavvuru ortaya koyması açısından önemlidir. Yesevîlik diye nitelenen

¹⁰⁴⁸ Mevlüt Uyanık, *Çağdaş İslam Düşüncesinde Tarihsellik ve Evrensellik Sorunu, Kur'an'ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 2012),133-180, 235-28; Mevlüt Uyanık, "Gelenek(sel)ci Akım ve İlerleme Düşüncesi", *Modernizm ve Geleneksellik Arasında Din*, ed. Samil Öçal ve Cevat Özyurt, (Ankara: Hece Yayınevi, 2017), 127-152.

¹⁰⁴⁹ Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, haz. Hayati Bice, (Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2015), 9 vd, Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, (İstanbul: İletişim yay, 20016),16, 28; Ahmet Yaşar Ocak, "Ahmed-i Yesevî ve Türk Halk Müslümanlığı" *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, (İstanbul: Seha yay, 1996), 581-587; Ahmet Yaşar Ocak, *Yesevîlik Bilgisi*, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, (Ankara: Milli Eğitim Yayınevi,2000), 177-180; Fatih Şeker, *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2016),167, M. Zeki İşcan, "Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve Türk Müslümanlığı Tartışmaları" *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: *Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları*, 2017),321; Mevlüt Uyanık, "Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi" *Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2017), 353-354.

¹⁰⁵⁰ Leyla Karahan, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, (Ankara: Akçağ Yayınevi, 2016), 16, 31, Necdet Tosun, (editör) *Ahmed Yesevî*, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2016), 19.

¹⁰⁵¹ Ömer Soner Hunkan, "Hoca Ahmed Yesevî'ni Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhun ve Maverâünnehir'de Ortam (1093-1166)", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınları, 2017), 68.

bu öğreti 13.yy kadar İç Asya'dan Anadolu'ya hatta Doğu Avrupa'ya kadar uzanan mekânlarda, üstelik Moğol fırtınasının en yoğun olduğu zamanlarda etkili olmuştur. Askeri ve idari açıdan Tuğrul bey tarafından dönemin bölge gücü haline getirilen Selçuklu Devleti 1092 yılında iç karışıklıklar yüzünden Atabeyliklere bölündü. 1141 yılında Katavan savaşını Karahıtaylara kaybederek çöküşü hızlandı. Büyük Oğuz isyanıyla dağıldı. Harzemşahlılar ortaya çıktı (1154) ve Karahanlıları yıktı. (1212) İç Asya'da sıkışan Türk halkaları siyasî açıdan sıkıntısına Budist, Zerdüş ve İsmaili dini tasavvurlar kültürel bir tehdit oluşturuyordu. Abbasi halifeleri el-Müktefi (902-908) (ve el-Muktedir (908-932) döneminde İran milliyetçileri Gulat-ı şia sıfatıyla, zengin İran maliyecileri (ibn al-furat) ve İran Zerdüştiler ciddi muhalif hareketlerini oluşturdular. Zerdüştiler 928 yılında İran'da yönetimi ellerine geçireceklerine inanıyorlardı. İsmaili öğretiyi benimseyenler (Aleviler) 920 senesinde Horasan'ın başlıca şehirlerini işgal etmişlerdi. Karmatiler gibi Zerdüştiler de bir Sahibu'z-zaman'nın zuhur edeceğine inanıyorlardı.¹⁰⁵² Yerli Müslüman halk da Eşres b. Abdullah (727-729) döneminde netleşen ama Kuteybe b. Müslim' (/86705) döneminden itibaren halka karşı yaptığı insafsızlık ve zulme varan ağır baskılar dolayısıyla başkaldırdığını, düşündüğümüz zaman coğrafyanın siyasî ve kültürel karmaşası daha iyi anlaşılır. ¹⁰⁵³ Mutasavvıf ozan Ahmet Yesevî bağımsızlığı yitmiş, toplumsal düzen bozulmuş bir nevi anarşi içinde bulunan ve yeni mekân arayışları içinde bulunan Türklere dönemin üslubuyla anlayacakları şekilde hitap etti. Yesevîlik bu anlamda bir "kurucu-göçebe" rolü üstlenerek yeni bir dünya ve yeni bir medeniyet kurma misyonunu üstlendi. Bu anlamda Farsça ve Arapça bilmesine rağmen Türkçeyi kullanması Türk Felsefesinin kurucu âlimlerinden olduğunu ve Anadolu mayası'nı oluşturan manevi fatihlerinden olduğu görülür.¹⁰⁵⁴

Bu tasavvurunun fikhî temeli Ebu Hanife'nin öğretisine, itikadî temeli İmam Maturidîye'ye dayanır. Yesevî'nin hocası, Türklerin ve Taciklerin Müslümanlık olmasında etkisi büyük olan Yusuf Hamedani'nin önemi burada ortaya çıkar. Hoca Ahmed'in Yesevîlik; Hamedani'nin diğer talebesi Abdülhalik Gücdüvanî'nin Hacegan (sonraki adıyla Nakşibendiyye) tarikatlarını kurduğunu hatırladığımızda bu âlimin önemi ortaya çıkar. ¹⁰⁵⁵ Teorik iman ilkelerini pratiğe aktarma (İslam) yollarının nasıl

¹⁰⁵² A Zeki Velidi Toğan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, (İstanbul, 1981), 76; Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler I*, (Konya, Yedi Kubbe Yayınevi, 2015) 54-56,117, Zekeriya Kitapçı, *Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi El Kitabı*, (Konya, Yedi Kubbe yay, 2016), 20.

¹⁰⁵³ Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler I*, 15; Zekeriya Kitapçı, *Oğuz Han İlk Türk Hükümdar ve Hakanları Nasıl Müslüman Oldu?*, (Konya:Yedi Kubbe yay, 2015), 97-110.

¹⁰⁵⁴ Erol Cihangir, "Göçebe Düşüncesinin Şekillenişinde Hoca Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Merkezli Haritaların Teşekkülü" *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2017), 147; Yalçın Koç, *Anadolu Mayası:Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Cedit Yayınevi, 2014),8; M.Askeri Küçükaya, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Tarihi ve Tasavvufi Şahsiyeti" *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, (Ankara, Diyanet Vakfı Yayınevi, 2017), 8-21; Mustafa Kara, "Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu Topraklarında Tasavvuf Kültürü" *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, (Ankara, Diyanet Vakfı Yayınevi, 2017), 25; Yesevî'nin Arapça bilgisi ve ayetleri dönemin insanların anlayacağı şekilde beyitler halinde sunarak tercüme örnekleri için bkz. İsmail Çalıskan, "Kur'an'ın Türkçeye Tercümesi Tarihine Yesevî'den Bakmak" *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, (Ankara, Diyanet Vakfı Yayınevi, 2017), 69-78.

¹⁰⁵⁵ Hamedani'nin Ebu İshak Şirazi'den fıkıh okuduğunu, Maturidi akadini benimsediğini, ünlü Sufi Sulemi'nin talebesi Kuşeyri'nin yolunu takip ettiğini, Şii öğretinin etkisini kırmak için kurulan Nizamiye medresesinde öğretim üyeliği yaptığını ve bu anlamda Gazzali'yi de etkilediğini düşünürsek, tasavvuf ile sünni yapıyı sentezleyen bir alim olarak ortaya çıktığını görürüz. Aslında Yesevîlik ile Nakşibendilik arasında silsilevi bir irtibat olması Muhammed Bahauddin Buhari'nin (v.781/1389) şeyhlerinden birisi de Yesevî'nin talebelerinden olmasından

olacağını ve ihsan mertebesine ulaşma yol ve yöntemlerini anlatan bir Türk Tarikatı ve Tasavvuf öğretisi diğer bir ifadeyle Türk Metafizizi oluşturmuştur.¹⁰⁵⁶ Teori ve pratik uyumunu sağlayan bu dünyada mutlu olur (tahsilü's-saade), ahirette ise nihai kurtuluşa ve saadetü'l-kusva'ya ulaşır. Buradan kasıt ihsan mertebesini yani zamansızlık ve mekânsızlığı dünyada yaşabilir, ahirette ise Hak Cemali'ni görebilir.¹⁰⁵⁷

Bu anlamda Yesevî Türkistan'da, ilimle ameli birleştiren bir aksiyon adamı ve ahlakçıdır. Görünümleri düzgün ama zühd ve takvayı önemsedikleri için içleri bozuk olan bu insanlar gaflet uykusunda gördüklerini keramet sanarlar. Riya ile halka bunu satarlar. Hak yolunda olan derviş, asla dini araçsallaştırmaz, sahte derviş gibi hurafe ile işi olmaz, riyadan gösterişten uzak durur. Candan geçmeden Hu Hu demenin yalan olduğunu, böylelerinden uzak durulması gerektiğini söyler. Çünkü Hakk'ı bulanın özü de sözü de gizli olur.¹⁰⁵⁸

Topçu ise aynı hususu özellikle vurgular. Allah huzurunda insan, boynu bükük durmalı, ibadet sadece ve mütevazı olmalı der.¹⁰⁵⁹ Türkiye'de aksiyon felsefesinin teorisyenleridir denilse yeridir. Bu husus son derece önemlidir çünkü günümüz tarikatlarına bakıldığında bu hususların geçerli olduğu görülür. Oysa Yesevî'nin açtığı ve Topçu'nun devam ettirdiği Türk bilgelik geleneğinde böyle bir şey yoktur. Toplumsal katılımı ve haksızlıklara yoksulluk, fakir ve bireysel olarak bir şey yapamayan insanları tekke ve zaviyelerde barındırır, onların hak yönetime katılımını sağlar ve böylece devletin yetkinleşmesini temsil eder. Filozofun faal akıl dediği, bana göre, ârif yani ihsan mertebesine erişmiş kişinin aklıdır. Yesevî bunu âriflerin sohbetinden behre alan, Huda'sına yakın oldu, bildim ben işte" diye açıklar. Felsefeden farklı Sufî likte bu yolları bir mürşit ve/ya pir-i kamil eşliğinde kat etmek gerekir.¹⁰⁶⁰ Nurettin Topçu'da Batı da Aksiyon ve Sezgi felsefesini çalışmış, "Türk Ruhu" ve "Türk Milliyetçiliği"ni temellendiren millet mistiği dedikleri âlimleri felsefi açıdan inceleyen günümüz âlimidir. Türk milliyetçiliğinin temellerinin Yunus da bireysel, Hacı Bayram

dolayıdır. Kübreviye ve Bektaşîye'nin de aynı şekilde etkilendiğini düşündüğümüz zaman Yesevî'nin Türkistan ve Türkiye irtibatındaki etkisi ortaya çıkar. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, ed. M.Tatçı, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi yay, 2016), 13; Ayhan Pala, Yesevîlikten Bektaşîliğe Türk Müslümanlığı", *Yesevîlik Bilgisi*, ed. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 2000), 294; Küçükkaya, "Hoca Ahmed Yesevî'nin Tarihi ve Tasavvufî Şahsiyeti", 17; Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, *İslam Felsefesi: Tenkid Dönemi*, (Ankara: Elis Yayınevi, 2018), 76; Kitapçı, Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi, 49, 61,97; Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya Türk İslam Medeniyeti: Fıkıh, Kelam ve İslam Felsefesinin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Rolü*, (Konya:Yedi Kubbe Yayınevi, 2017), 33.

¹⁰⁵⁶ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara, Diyanet Vakfı Yayınevi, 1991)1-2, 18-19, 76; Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Ankara:1959), 98; Köprülüzade Mehmet Fuat, *Milli Tarih*, (İstanbul, 1942), 14; Ocak, "Ahmed Yesevî ve Türk Müslümanlığı",177-179; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2016), 40; Mevlüt Uyanık, "Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi", *Diyanet İlmî Dergi*, 52/4, (2016), 191-214.

¹⁰⁵⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:113, 139, 147, s.250, 292, 309 Mevlüt Uyanık, *Selefi Zihniyet ve Türkiye*, (Ankara: Ay Yayınevi, 2018), 131-134.

¹⁰⁵⁸ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no 2, 54,83, 85, 133, s.67,158, 203, 206, 280; Ali Çelik, "Hoca Ahmed Yesevî'ni Hikmetlerinde Tebliğ ve İrşad Metoduna Ait Bazı Tespitler", *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınevi, 2017), 133; Mustafa Yıldız, Ahmed Yesevî ve Türk Bilgelik Geleneği" *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınevi, 2017), 338; Ahmet Kartal, "Ahmed-i Yesevî'de Kişiyi Allah'tan Uzaklaştıran Bir İlet: Riya" *I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınevi, 2017), 457.

¹⁰⁵⁹ Emin Işık, *Nurettin Topçu: Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2019), 48

¹⁰⁶⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:151, 387, s.316, 387.

Veli'de ortak ahlak sistemine dönüştüğünü söylemesi bu bağlamda önemlidir. Yunus Emre'nin şiirlerinde aynı temaları Yesevî'de gördüğümüze göre bu etki açıktır.¹⁰⁶¹

İncil'den hareketle "bereketli hilal" diye isimlendirilen ve Mezopotamya'ya kadar uzanan bölge, bizim tabirimizle Aşağı Türkistan'dan¹⁰⁶² gelen kültür ile Türkiye/Anadolu'da bulunan kültürleri yeniden üreten Topçu, Sokrates'in müjdelediği rasyonalizm denen aklın saltanatı, Eflatun'un mistisizmiyle ilahi beldeye yükselttikten sonra Agora'da sönmemesi için çalışır. Muhammed'in ümmeti, Mevlana'nın torunları olduğunu söyleyen bir milletin rönesans'ı yani dirilişi için neler gerektiği üzerinde durur.¹⁰⁶³ Her ikisine göre de dönemlerinde dini değerlerin suiistimal edilmesinin, dinin ticari meta olmasının engellenmesiyle biçimsel dindarlığın giderilmesiyle dirilişin gerçekleşmesi mümkün olabilir. Çünkü "dini hayatımız cevheri olan aşktan sıyrılmış, ölü kaidelerin sayı hesabıyla ve benliğimizi karartan taassup adlı hasta gururla tekrarından ibaret kalmıştır."¹⁰⁶⁴

Bu metnin temel önermesi budur ve İslam felsefesinde Kindî'den (796-866) itibaren dikkat edilen dini riyaset ve tacirlik için istismar edilmesi, dindar ile sözde dindar (dinidar) farkının vurgulanmasını önceler. Çünkü hakikatin bilgisi peşinde olanları ötekileştirmeye çalışmanın nedeni, Kindî'ye göre, riyaset ve din tacirliğidir. Bu insanların kendileri bizatihi dinden yoksundur, zira bir şeyin ticaretini yapan onu satar, sattığı ise artık kendisinin değildir. Kim din tacirliği yaparsa, artık onun dini yoktur. Kindî'nin gerçekte varlığın hakikatının bilgisini (felsefe) edinenlere karşı çıkan ve onu küfür sayanların dinle ilişkisinin olmadığını söylemesi gerçekten çok önemli bir husustur.¹⁰⁶⁵ Yesevî'nin yüzyıllar öncesinde yaptığı tespitlerin hala geçerliliğini koruması ve günümüzde de Nurettin Topçu'nun¹⁰⁶⁶ benzer durumları şiddetle eleştirmesi üzerinde ayrıntılı durmak gerekir:

Yöntem: Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî'nin fikhî ve itikadî unsurları oldukça basit ve sade bir dil ile sürekli göç halinde bulunan insanların anlayış kapasitelerine göre (kellimu'n-nase ala kadari'l-ukulihim)¹⁰⁶⁷ burhan ve cedel yöntemleriyle üretilmiş

¹⁰⁶¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:35, 128.

¹⁰⁶² Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler I*, 31-33, 122.

¹⁰⁶³ Nurettin Topçu, *Yarımkı Türkiye*, (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2018), 26-36.

¹⁰⁶⁴ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:53, 54, 156-158, Topçu, *Yarımkı Türkiye*, 44.

¹⁰⁶⁵ Ebü-Yüsuf Ya'küb ibn Ishâk el-Kindî. *Felsefî Risaleler*, çev.: Mahmut Kaya, (İstanbul: İz Yayınevi,1994), 3-4; Uyanık, "Fikri ve Fikhî Akımların Hareket Noktası", 29.

¹⁰⁶⁶ Hayatı ve eserleri için bkz. İsmail Kara, "Nurettin Topçu Bibliyografisi I, Nurettin Topçu Özel Sayısı, Hece Dergisi, 10/109, 2005, 523-551. Fırat Mollaer, *Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu*, (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2016),117; Ali Osman Gündoğan, *Nurettin Topçu: Hayatı*, 1-3; <http://aliosmangundogan.com/PDF/Makale/Ali-Osman-Gundogan-Nurettin-Topcu-Hayati.pdf?i=1> Ali Osman Gündoğan, "Topçu ve Hareket Felsefesi, Hece Dergisi, 10/109, (2005),16; Mustafa Kutlu, Suya Hasret (Nurettin Topçu İçin Bir Biyografi Denemesi) Hece Dergisi, 10/109, (2005), 8-14; Selim Somuncu, "Modernist İdeolojinin Karşısında Gelenekçi Bir Reformist: Nurettin Topçu", Hece Dergisi, 10/109, (2005),220; Nurettin Topçu, Millet Mistikleri, Bütün Eserleri 15, (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2001), 107; Yusuf Turan Günaydın. *Nurettin Topçu Bibliyografisi II: Hakkında Yazılanlar*, Hece Dergisi, 10/109, (2005), 552-560; Lütfi Şehsuvaroğlu, *Türk Sosyalizmi ve Nurettin Topçu*, (Ankara: Elips Yayınevi, 2011),59-69; Işık, Çağdaş, *Bir Dervişin Dünyası*, 9 Muhammet Irgat, "Nurettin Topçu'da İrade Kavramı", Dokuz Eylül Üniv. SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2011, 6-8

¹⁰⁶⁷ İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, (ö. 1162/1749) *Keşfü'l Hafâ ve Müzîlül' ü-bâs Amme's Şehere mine'l Ehâdiş Calâ el-Sineti'n Nâs' nşr. Ahmed el-Kalâş*, Beyrut 1985, 1-196, Hadis No: 592. Bünyamin Erul, "Keşfu'l-Hafa Maddesi", TDV, İslam Ansiklopedisi, 25/321, Mevlüt Uyanık, "Fikri ve Fikhî Akımların Hareket Noktası: Düşünce Farklılıkları Rahmettir" *İslam Felsefesi: Tenkid Dönemi*, 22, Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, (Ankara: Elis Yayınevi, 2018), 145.

bilgileri hitabet ve şiir sanatını¹⁰⁶⁸ kullanarak anlatması önce Türkistan'da sonra göç edilen diğer yerlerde etkisini artırmıştır. Şer'i ilimlerdeki derinliğinin tesirini halkın anlayacağı sade bir dil ile izah ederken, temel ilkelerden asla taviz vermediği de malumdur. Bunu yaparken günümüz vaizlerinin yaptığı mugalataya sapsamaz. Türkçeyi önemser. ¹⁰⁶⁹ Nurettin Topçu ise yazdığı belagat örneği metinlerle, yaptığı konuşmalarla (hitabet) bu hususu vurgulamıştır. Akademik çalışmaları zaten burhan yöntemiyle yazılan çalışmalardır.

Amaç: Kalplere hitap eden şeriat, tarikat ve hakikat üçlemesini İman, İslam, İhsan aşamalarıyla özleştiren bir "mârifet" durumunu ekleyen Türk Müslümanlığı öğretisinin özelliklerini vurgulamaktır. Yesevî ve Topçu'nun Metafizik bir öğretiye dönüştürerek, ötekileştirici bir dilden sakınarak kapsayıcı ve itidalli bir yorumla pratiğe aktarıldığını göstermektir. Yesevî bu bağlamda şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat bütünlüğünü sağlamayanların şeyh veya keramet kavramları adı altında söylenenlere asla itibar edilmemesi gerektiğini vurgular.¹⁰⁷⁰ Çünkü İslam öncesi geleneklerini yeni dinin verileriyle özdeşleşen bir şekilde hadisler/sözler ile bir "milli uyanış"ı nasıl gerçekleştirdiklerini günümüze aktarmak önemlidir. Karahanlı ve Selçuklu devletinin Hanefilik öğretilerine bağlılığını, âlimlere son derece hürmet etmelerini¹⁰⁷¹ resmi İslam tasavvuru açısından, Ebu Hanife'ye olan bağlılıklarını İslam önceki kültürleriyle irtibatlı menkıbelerle destekleyerek manevi bir koruma kalkını oluşturmalarını da halk/popüler İslam tasavvuru açısından açıklanabileceğini düşünüyoruz.¹⁰⁷²

Fars/Acem tarzı gösterişli "İslam ve Arap Tarzı", İbn Arabi örneğinde olduğu gibi ittihat ve Hallaç örneğinde olduğu gibi hulûlcü öğretilerin olası aşırı yorumlarından uzak durup, "en çok galeyana gelinecek yerlerde bile çok sakin ve soğuk/dingin ifadelerle bulunması önemlidir. ¹⁰⁷³ O kadar ki, "Hoca Ahmed Yesevî

¹⁰⁶⁸ İslam felsefesinde mantık ilmi ve beş sanat (burhan, cedeli, sofistai, hatabi ve şi'ir) hakkında bkz. Ebu Nasr el-Farabî, *İlimlerin Sayımı*, çev. M. Uyanık, A. Akyol, (Ankara:Elis Yayınevi, 2016),110-116, Farabi, *İlimlerin Sayımı*, çev:Ahmet Ateş, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1990), 79-85.

¹⁰⁶⁹ Ali Çelik, "Hoca Ahmed Yesevî'ni Hikmetlerinde Tebliğ ve İrşad Metoduna Ait Bazı Tespitler", Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2017), 135; Ethem Cebecioğlu, "Hoca Ahmed-i Yesevî" *Yesevîlik Bilgisi*, ed. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 2000), 122-123; Öztürk Yaşar Nuri, "Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, , (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 2000), 271-274; İşcan, "Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve Türk Müslümanlığı", 326.

¹⁰⁷⁰ "Marifetin minberine binmeyince, Şeriatın işlerini bilse olmaz/Şeriatın işlerini tamam eylemeyince/tarikatın meydanına girse olmaz... Aşk yoluna özünü layık etmeyince/Hakikatın sırlarını bilse olmaz". Bkz. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:124, 76,109, 128, 176, 193, s.186,244, 264, 272, 360, 387; Terimler için bkz. Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, *İslam Ahlak Felsefesi*, (Ankara: Elis Yayınevi,2018), 48-52

¹⁰⁷¹ Orhun kitabelerinde beyliğin ilahi bir lütuf olduğu sözü ile Türklerin Müslüman olduktan sonra kendilerini Tanrı'nın ordusu (cündullah) olarak gören söz ile "Türkler Size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız" sözü ile Ebu Hanife'ye gaipten gelen "Kılıç Türklerin elinde bulundukça senin mezhebine zeval yoktur" sözleri o dönemde oldukça yaygındı. Ayrıca Türkler size dokunmadıkça sizde onlara dokunmayın şeklinde bir hadis de zikredildi. Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, (İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 1993), xx; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, 254.

¹⁰⁷² Özkul Çobanoğlu, "Hoca Ahmed Yesevî Kültürünün Memorat Anlatılarıyla İnançları ve Hayat Felsefesini Güncelleme Gücü" I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2017), 260.

¹⁰⁷³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1-2, 145-148; Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Sufi liğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, 465; Yaşar Nuri Öztürk, "Yesevîlik", *Yesevîlik Bilgisi*, 270-271; Ayhan Pala, Yesevîlikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı", *Yesevîlik Bilgisi*, 294-297, Necdet Şengün, "Divan-ı Hikmet'te Dil,

vakarlı, uzak görüşlü ve muhakemeli bir Türk mutasavvıfıdır. Cüneyd-i Bağdâdî'nin 'Tasavvuf terk-i deâvî ve kıtmân-i meânîden ibarettir.' Yani çatışma konusu davalardan kaçmak, anlamlar hakkında sır tutmak, ulaştığı hususları ifşa etmemek" sözünü tamamen yerine getirmekteydi. Eserlerinde itikat esaslarını tehlikeye düşürecek özel yaklaşımlara rastlanılmamaktadır. Geniş perspektife sahip kimi İnan sūfîlerinin şeriatı kısmen de olsa ters düşen dikkatsiz sözleri, aykırı fikir ve temayülleri Ahmet Yesevî'de görülmemektedir.¹⁰⁷⁴ Dolayısıyla Yesevî, İslam'ı kolay ve basit anlatma ilkesine dikkat etmiş, toplumla iletişimde yumuşak yani müsamaha ve merhameti öncelemiş, sürekli toplum içinde olan âlim, ozan ve Sufî kimliğiyle ortaya koyduğu söylemiyle tekfir/ötekileştirmenin getirdiği riskleri en aza indirgemıştır.¹⁰⁷⁵ Bu hususun ve sözde/biçimsel dindarlığın olumsuzluklarına işaret ettiği noktaları güncellemek bugün önemli katkı olacaktır. Üstelik karşı eleştirileri yönelten mollalara karşı, "onlar bizim sabunumuzdur, olmasalar nasıl temizleniriz" deyip bir karşılık vermeyen Melami bir tavır içinde olunabileceğini de gösterir.¹⁰⁷⁶

Burada filozofların ittisal, Hallaç ve İbn Arabi gibi Sufîlerin ittihat kavramı bağlamında zamansızlık ve mekânsızlık halini yaşadığını, fenafillah makamını geçtiğini, özellikle Hallac infazının tutarlı bulmadığını söyleyen beyitleri olmasına rağmen benzer bir aşırı yorumda bulunmaması onun hakşinaslığı ve benzer durumu yani zamansızlık ve mekânsızlığı yaşamasına rağmen herhangi bir olumsuzluk yaşanmasına vesile olabilecek herhangi bir aşırı yorumda bulunmamasını önemsiyoruz.¹⁰⁷⁷

Bu aslında Gazzali'nin ittisal kavramından hareketle filozofları tekfir ederken, aynı hal'i ittihat kavramı bağlamında açıklayan Sufîler hakkında bir şey söylemeyip itidalli yolu bulduğunu iddia etmesinden daha tutarlıdır.¹⁰⁷⁸ Müslümanlık tasavvurumuzun sünni paradigma çerçevesinde gerçekleşmesi Acem/Fars türü Rafızilik ve her türlü itizali hareketin olumsuzluklarından uzak durulduğunu,¹⁰⁷⁹ Osmanlı'da Yavuz Sultan Selim ve Safevi Devletinde Şah İsmail ile ötekileştirme politikasının bu kavramlar üzerinden yapıldığını göstermek önemlidir. Bu noktada hem Yesevî'nin hem de Topçu'nun Hallac'daki ilahi aşk ve irade kavramından

Anlatım ve Muhteva Hususiyetleri" *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 2017), 243; Hallac b. Mansur'u da tasavvuf kisvesine bürünen muhalif hareket olarak değerlendirilmesi için bkz. Toğan: Umumi Türk Tarihine Giriş, 76.

¹⁰⁷⁴ Funda Toprak "İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî" Ahmed Yesevî Üniversitesi Bilig Dergisi, (2017), 80/99 <http://bilig.Yesevî.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1596-published.pdf> Lamia Levent,"Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Sembolik Dil" Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 2017), 276.

¹⁰⁷⁵ Ejder Okumuş, "Sosyolojik Okuma Yaklaşımıyla Hoca Ahmed Yesevî" Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 2017), 325-340.

¹⁰⁷⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:117,119, s.255-257, Hayati Bice, Giriş s.23,

¹⁰⁷⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Giriş, 31-37, Hikmet no:11, 17, 95, 96,122,126, 134, 202,206b, s.222-223 s.87-89, 100-101,261, 268, 283, 401, 408.

¹⁰⁷⁸ Sufî yorum ile batını yorum arasındaki fark için bkz. M.Uyanık, A.Akyol, "Gazzali'nin Hakikat Arayışı: Yöntemi ve Felsefe Eleştirisi" İslam Felsefesi Tenkid Dönemi, (Ankara: Elis Yayınevi, 2018), 67,97-109.

¹⁰⁷⁹ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1-2, 18-19; Ocak, "Anadolu Sufîliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik", 465; Öztürk, "Yesevîlik", 270-271; Pala, Yesevîlikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı", 294-297; Çelik, "Ahmed Yesevî'nin Tebliğ Metodu" Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu, 26-29 Mayıs 1993, 81; Mevlüt Uyanık, "Fikri ve Fikhî Akımların Hareket Noktası:Düşünce Farklılıkları Rahmettir" *İslam Felsefesi: Tenkid Dönemi*, (Ankara: Elis Yayınevi, 2018),69.

etkilendiği¹⁰⁸⁰ ama onun şatahat türü sözlerinin olumsuzluklarından kaçındığını söylemek mümkündür.

Olası Katkı: İhtiras ve sefaletlerle parça parça olan İslam dünyasında Kur'an'ın harikası olan ahlakın niçin gömüldüğünü, insanlığın birikimi olan ruh ve vicdan eserini/hikmeti/felsefeyi inkar ederek düşünmeyi günah sayan, sefaleti din diye tanıtan gerici, ilkel taassuptan kurtulma'nın Türkistan'da atılan tarihsel temellerini Yesevî, Türkiye'deki yansımalarını ise Nurettin Topçu merkezli inceleyip güncellemek şarttır. Böylece "Ruhlarını kaybetmiş, din ve ahiret maddecileri"nin İslam dünyasının her tarafını sarmaya başlaması karşısında "dindar varoluşçu bir tutum" geliştirmeye katkı hedeflenmektedir.

1. Türkistan-Türkiye İrtibatının Kültürel Temellerini Mukayeseli İncelemek

Türkler, fethettikleri toprakları "vatan" kılıp "yurt"landırmayı Hanefî-Maturidî İslâm yorumunun somutlaşmış şekli olan Horasan-Yesevî kültürüyle yapmışlardır.¹⁰⁸¹ Bu sempozyum da Türkistan-Türkiye irtibatının kültürel sürekliliğini göstermesi açısından son derece önemlidir.

Bu bağlamda Modern Türkiye'yi anlamak için Türkistan'dan itibaren göç tarihimiz ve kurduğumuz devletlerin fikri temellerini bu açıdan yeniden okunması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü modernleşme devri İslam yorumumuz temelde Türk Müslümanlığı tasavvurunun tarihiyle doğrudan ilintilidir. 1789 yılında değişen dünya ekonomik ve politik sistemine uyum sağlamak için geliştirilen yöntemler olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük (Üç Tarz-ı Siyaset) pusula işlevi görmektedir.¹⁰⁸² Bu fikir cereyanları Anadolu'da "Türk Müslümanlığı" fikriyatı çerçevesinde birbirine karışır.¹⁰⁸³ Ama bir de Türkistan'da bu süreçteki tasavvurların aldığı biçimlerin incelenmesi gerekir. Çünkü 1989 yılında dünya paradigması kapitalist, sosyalist ve 3. Dünya ayrımı yerine yeni dünya düzenine bıraktı. Kardeş halklar bağımsızlıklarına kavuştu. Günümüzde özellikle Batı Türkistan'ın Fergana bölgesinde Neo Selefî ve Vehhabi, Hizbu't-Tahrir ve Tebliğ Cemaati öğretileri yaygınlaştı ki bu Afganistan savaşı eş zamanlıdır.

¹⁰⁸⁰ Yesevî, Hallac, Şibli, Bayezid gibi Sufileri önemser. *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no: 133, 180, 202, s.134, s.283-284, 366, 401; M.Necmettin Bardakçı, "Hallac-ı Mansur'dan Ahmed Yesevî'ye İlahi Aşk" ", I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayinevi, 2017), 437-442.

¹⁰⁸¹ Mevlüt Uyanık, "Yeni Bir Türk-İslâm Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi" *Diyanet İlmî Dergi*, 52/4, Aralık 2016, .191-214; Mevlüt Uyanık, *Selefi Zihniyet, Arap Baharı ve Türkiye*, (Ankara: Araştırma Yayinevi, 2016),107-136; Mevlüt Uyanık, "Millî Birlik Ve Toplumsal Barışın Tesisinde Din Ve Felsefenin Rolü -15 Temmuz 2016 Sonrasında Yeni Bir Din Dili Oluşturmanın Gerekliği Üzerine", *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Mâturidîlik İncelemeleri Dergisi*, 1/1 (2017) <http://estudamdergi.ogu.edu.tr/index.php/Maturidilik/issue/view/Issue/22/101>, 21/06/2017.

¹⁰⁸² Mevlüt Uyanık, *Üç Tarz-ı Siyaset: Bir Üst Kimlik Tasarımı Olarak Türkiyelilik*, (İstanbul: Metropol Yayinevi, 2003), Mevlüt Uyanık, *Bilginin İslâmleştirilmesi ve Çağdaş İslâm Düşüncesi*, (Ankara: Ankara Okulu yayınları, 214, 13-71; Mevlüt Uyanık, "Modern İslâm Düşüncesi'nin Teşekkül Devri: Modernist ve Gelenekselci Eğilimler Merkezli Bir İnceleme", *Muhafazakâr, Düşünce Dergisi*, 12/47, (Ocak-Nisan 2016), 9-19; Metin Çınar, *Anadoluculuk Hareketinin Gelişimi ve Anadoluocular ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler (1943-1950)*, Ankara Üniversitesi, SBE, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara:2007, 5; Fırat Mollaer, *Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu*, 120; Şehsuvaroğlu, *Türk Sosyalizmi ve Nurettin Topçu*, 76, 117-118.

¹⁰⁸³ M. Fatih Şeker, *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (İstanbul:Dergâh Yayinevi, 2016), 221.

Buradaki değişim ve dönüşümlerin tarihsel temellerini incelemek için Stalin 1927 senesinde başlattığı tüm dinlere karşı savaşın boyutlarına dikkat etmek gerekir. Özellikle 1958-1964 yılları arasında bölgedeki camilerin büyük kısmı kapatılarak İslam'ın toplum yapısındaki rolü iyice pasifleştirilmesi, böylece Türkistan'da heterojen halkları bir araya getiren İslam'ın bütünleştirici yapısı zedelenmesine dikkat edilmesi gerekir. Sovyet hâkimiyetine karşı merkez teşkil edebilecek tek güç kaynağı olan Müslüman âlimler, Sufiler iyice pasifleştirildi.¹⁰⁸⁴ İslam'ın en özgürlükçü ve insan iradesine en büyük alan tanıyan Hanefi-Maturidî öğretisi¹⁰⁸⁵ ve buna göre etkinlik gösteren Nakşibendi ve Yesevî Sufî gelenekler sadece şifahi kültürde söz olarak kullanılır oldu. Sovyetler Birliği bu zemini baskı ile iyice pasifleştirdi, ateizmi bilimsel tekniklerle yaygınlaştırdı.¹⁰⁸⁶ İnsanlar din adına hurafe ve bidatlerle yaşamaya başladı. “Bu uygun zemini değerlendiren Selefi ve Vehhabi öğretisi buralara sahih İslam adı altında girerek mevcut halk islamını (Nakşibendili ve Yesevîlik)¹⁰⁸⁷ söylemi şirk olarak nitelendirdi. Akıl ve reyî önceleyen âlimlerin yetiştiği bölgelerde şirk ve küfür arasında salınan insanların hem akla hem de kalbe doğrudan hitap eden düşünce yapıları tahrif edilmektedir.¹⁰⁸⁸

İç Asya (Batı Türkistan) da 1991 yılı sonrasında yeni ekonomik sisteme geçişteki aksaklıklar, aşırı işsizlik bölgede yoksulluğu artırması¹⁰⁸⁹ bunlara uygun ortamı hazırlamıştı. Özellikle Körfez bölgesinde eğitim görmüş gençler, selefililiği mevcut durumdan kurtuluş olarak sunmaya başladılar. Ama din uzlaşma ve sevginin merkezi olmaktan çıkıp çatışmanın unsuru olmaya devam etti. Yani hem Sovyetler döneminde İslamiyet'in birleştirici unsurunu sosyalist ve totaliter yöntemlerle yok edildiyse, günümüzde de dinin uzlaşmacı ve barışçıl boyutu, hepsi Gerçek İslam iddiasında olan (Afganistan-Pakistan-Bangladeş üçgeni ve Körfez ülkelerinden mülhem) dini/siyasî dini/siyasî oluşumlarca tahrip edilmektedir. Diğer dini kültürlerde üretilmiş yorumlar kelamın/teolojinin cedel/diyalektik yöntemi ile Türkistan'a taşınıyor, burada üretilen Yesevî merkezli yorumları bidat sayılıyor. Böyle olunca *da din uzlaşmanın değil, çatışmanın bir unsuru haline dönüşüyor*.¹⁰⁹⁰ Bu durumun ortaya çıkardığı toplumsal sorunların çözümü için Türkistan'ın sosyolojik ve dini realitesine uyumlu Hanefi/Maturidî geleneğin verilerini felsefi (sosyoloji, psikoloji, dinler tarihi) verilerle birlikte güncellenerek yeniden yorumlanması ile olur.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁴ Bahaddin Yazıcı, *Sıcak Nokta: Orta Asya –Orta Asya'da Yeniden Yapılanma ve Terör*, (İstanbul: Ozan Yayınevi, 2003),50-5, 64.

¹⁰⁸⁵ Hüsnü Ezber Bodur, “Orta Asya’ da Militan İslamcı Hareketler ve Vehhabilik”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, 7/20, 206, 198.

¹⁰⁸⁶ Yazıcı, Sıcak Nokta, 54.

¹⁰⁸⁷ Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, (İstanbul: Metis Yayınevi 2000), 202, 214-215.

¹⁰⁸⁸ Mevlüt Uyanık, “Kırgızistan’da Dini Hayat ve İlahiyat Öğreniminin İşlevi”, *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu*, (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2007),193.

¹⁰⁸⁹ Hasan Ali Karasar, “Bağımsızlıklar Sonra Türkistan’da Rus Siyaseti”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, Rusya Özel, 6/4, 240, Saule Bacaun, “Orta Asya ve Özbekistan’da İslam ve Köktendincilik”, *Avrasya Dosyası Dergisi*, 7/3, (2001), 86.

¹⁰⁹⁰ Mevlüt Uyanık “*Din uzlaşmanın değil, çatışmanın bir unsuru mu Olacak?*” <https://www.haberlotus.com/din-uzlasmanin-mi-catismanin-mi-unsuru-olacak/> 22 Nisan 2013

¹⁰⁹¹ Yazıcı, Sıcak Nokta, 66; Mevlüt Uyanık, “Türkiye’deki İlahiyat Fakülteleri ve İşlevi”, Türkiye-Kırgızistan Merkezli İnceleme, İ.Arabayev Adındaki Kırgız Mamlekettik Üniversitesi, Kırgız Respublicasının Din İşleri Boyunca Mamlekettik Komisyonu, Kırgızstan Muslumanlarının Din Başkarmalığı, Kırgız Respublicasının Teologlar

2. Ahmet Yesevî'nin Dindarlık Tasavvuru

Hanefi fıkı ve Maturidî itikadî yapıyla oluşan resmi İslam tasavvurunu halka ulaştırarak onun içselleştirilmesini sağlayan Hoca Ahmed Yesevî'nin yol ve yöntemiyle oluşan "Sufî /halk İslam'ı" tasavvuru ayrıntılı incelenmeyi hak etmektedir.¹⁰⁹² Hoca Ahmed Yesevî diye anılır ama buradaki Hoca soylu kimselere verilen hüdevandigar, hünkar gibi bir ünvanıdır. Yesevî ise mensup olduğunu, yetiştiği yeri gösteren bir kelimedir. Farsca "Ahmed-i Yesevî"; Türkçe "Yesili Ahmed" denilir. Türkiye Türkleri, Hacı Ahmed-i Yesevî Hacı-i veya Pir-i Türkistan demesi bir anlamda Anadolu'nun manevi fatihi olarak görülmesindedir.¹⁰⁹³ Bu açıdan "Türk Meşayihî'nin Meşrebi" veya "Türkistan Meşayihî'nin Usul ve Erkânı" veya "Türklerin Mürşidi" denilir.¹⁰⁹⁴ Ahmed Yesevî düşüncesini *Divan-ı Hikmet, Fakr-Name, Risale der Adab-ı Tarikat ve Risale der Makamat-ı Erbain* ve Muhammed Danişment'in kaleme aldığı *Mir'atü'l-kulup* adlı eserlerde bulmaktayız.¹⁰⁹⁵

Yesevî'yi incelemenin önemi, günümüz insanına hitap edilecek sivil ve özgürlükçü bir tutuma sahip olup, din adına yapılan her türlü suiistimalden uzak durulabilecek bir zihniyet önerdiğinden dolayıdır. Bu bireysel tutum açısından önemlidir, bir de kamusal alanda İslam dünyasında Arap-Fars aklının mezhepler üzerinden eko-politik çatışmalara meşruiyet aracı olarak kullanılmasının etki alanı dışında kalınabilir.¹⁰⁹⁶ Çünkü Ahmet Yesevî'nin takip ettiği yol ve yöntemin temellerini Hanefi fıkı ve Maturidî akâidi oluşturur. Yaklaşık iki buçuk asır öncesinden Hallac-ı Mansur (v.309) bölgede dervişleriyle beş yıllık bir tebliğde bulunduğu bilinmektedir.¹⁰⁹⁷ Bu İslam önceki şaman/kaman kültürüyle Hallac'ın cezbeleri arasındaki benzerlik açısından toplumsal yapıda hazır bulunuşluğu gösterir. İslam Öncesi dönemde Tab Tangrı dedikleri bu kişilerin Tanrı ile konuştuğuna inanılırdı.¹⁰⁹⁸ Nitekim Türk ata ve babaları başlangıçta hem şamanlara hem de evliyaya

Birindiği, Oş Mamlekettik Üniversitesi işbirliği ile 15/06/2013 tarihinde Bişkek'te düzenlenen "Dini bilimberünün usuldüğü meseleleri cana keleşiği" konulu "Elaralık ilmi praktikalık konferansiya" sunulan bildiri

¹⁰⁹² Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Dünyasında Ahmed Yesevî Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sufî Kültürünün Yeniden Güncelleşmesi", *Yesevîlik Bilgisi*, 451.

¹⁰⁹³ Hayati Bice, *Yesevî: Divan-ı Hikmet*, Giriş, 25, M. Esad Çoşan, "Takriz", *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, (İstanbul: Seha Yayınevi, 1996), 39-40, 46; M.Serhan Tayşi, *Ahmed-i Yesevî, Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, (İstanbul: Seha Yayınevi, 1996), 51-55; Kemal Eraslan, "Hacegan" maddesi" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1992), 1/160.

¹⁰⁹⁴ Ayhan Pala, *Yesevîlikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı*, 94 vd; Şeker, *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 229,239-240.

¹⁰⁹⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, 18-19; *Fakr-Name*; (Yesevî'nin Fakr-Namesi) yay. haz. Kemal Eraslan, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınevi, 2016), 5-6; Necdet Tosun, (editör) Ahmed Yesevî, 12,23-24.Mikail Bayram, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hacı Ahmed-i Yesevî'nin Rolü, *Ahmed-i Yesevî, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri*, (İstanbul: Seha Yayınevi, 1996), 534-535.

¹⁰⁹⁶ Mevlüt Uyanık, "Yitik Medeniyetimizin İzlerini Takip Ederek Yeniden Diriltmek "Diyanet Aylık Dergi, Şubat 2016, 302/26-29; Yeni bir İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed Yesevî ve Yönteminin Önemi;http://www.haber10.com/yazar/prof_mevlut_uyanik/yeni_bir_islam_medeniyeti_tasavvuru_icin_hoca_ahmed_yesevi_ve_yonteminin_onemi-615212_07_Subat_2016; <http://www.maturidiYesevivotagi.com/yeni-bir-islam-medeniyeti-tasavvuru-icin-hoca-ahmed-Yesevî-ve-yonteminin-onemi/>; 03 Şubat 2016

¹⁰⁹⁷ Hatib el-Badadi, *Tarihu Bağdad*, Mısır 1931, c.8, s.112/113; M.Necmettin Bardakçı, "Hallac-ı Mansur'dan Ahmed Yesevî'ye İlahi Aşk" I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınevi, 2017), 427.

¹⁰⁹⁸ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, 118-120. Buna ilaveten Oğuz Kaan, Hz. İbrahim'in döneminde yaşadığı Hanif olduğu, hatta Ahd-i Kadim'de belirtilen (The Holy Bible, 25/1-4) yeni eşinin Oğuz Kaan'nın Kantura Hatun olduğu iddiaları vardır. Bkz. İbnü'l-İbri, *Tarihu Muhtasar ed-Duvels*.14. Ebu' Farac Tarihi, 1/79 den alıntılan Zekeriya Kitapçı, *Oğuz*

benziyordu. iman, İslam ve ihsan mertebelerini kat etmiş âlim, âbid, zâhid ve ârif kişi (veli) ile eski kültür Cibril hadisi bağlamında¹⁰⁹⁹ yeni bir forma kavuşmuştur. Burada ârif, aşk kavramıyla zahid ve âbidliğin hasbîlik ve Melami tavır üzerinde metafizik temeli oluşturur.¹¹⁰⁰

İrfani bir kültür oluşmuştur, bundan kasıt sosyal tabaka ve farklılıklarda yaşanabilen uygulama ve oluş halinde bir yaşayış biçimidir. Buradaki irfan aynı zamanda bir pratik, bilgelik halidir. Hikmete doğru yönelme halkın her kesiminde olabilir, hikmetle yönelme ise âlimlerdedir. Bu anlamda irfanda, Batı felsefesinin dediği anlamda bir Batınlık olmamıştır. Onun aşırı yorumlardan kaçınma ve dini suiistimal edenleri net bir şekilde açıklaması bu açıdan önemlidir.¹¹⁰¹

Türklerin kendi Alpleri/kahramanları, Alp-eren şekli ile bir nevi misyoner şövalye gibi kutsiyet kazanıyor ve İslam Türkün gazileri ile birleşiyor, Hazar oğuzları'nın kınık boyundan olan Selçuklu ile başlayan süreç Kayı boyundan Osmanlı ile Anadolu'da bir dünya devleti haline geliyordu.¹¹⁰² Bu anlamda 10. Asırdan sonra süratle milli bir din" gibi yaşanan İslamiyet, "nizam-ı alem" evrensel bir yapı şeklinde sunuluyordu. Bundan Yesevî'nin düşüncelerinin Anadolu'ya 13 yy. itibaren Moğol istilası nedeniyle Harezm, Horsan ve Azerbaycan üzerinden ulaşmasının İslamiyete kalpleri ısındırmasının etkisi önemlidir. Çünkü hem resmi/kitabi hem de halk İslam'ın temsilcileri olmuşlardır.¹¹⁰³ Aslında Hallac'ın talebelerinin de itikadî açıdan Maturidî olması bu yapının Sünni olarak teşekkülünde etkili olmuştur. Hallac'ın müritlerinden Faris b. İsa'nın talebesi Kelabazi (v.380/990)¹¹⁰⁴ itikadî yapısı Maturidîlik ile şekillenmişti. Ayrıca bölgede oldukça etkili olan Sufi /zahid ve âlimler olan Ebu Seleme es-Semekandî ve Ebu Bekir el-Verrak'ın talebesi olan Ebu'l-Kasım Hakim es-Semerkindî'de görüleceği üzere, sünni geleneğin fıkıh ve itikad anlayışıyla

Han İlk Türk Hükümdar ve Hakanları Nasıl Müslüman Oldu?, 40, 63-66. Oğuz Kaan'ın Zulkarneyn olduğu iddialarının müzakeresi ve döneminin Mahmud el-Kaşgari'si denilen Vani Mehmed efendi'nin görüşleri için bkz. Kitapçı, *Oğuz Han İlk Türk Hükümdar*, 66-87.

¹⁰⁹⁹ Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, "Hakkın ve Hayrın Bilgisine Sahip olmak, Muhsini Tavır- Cibril Hadisinin İslam Ahlak Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi", *İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu* (Erzurum, 2015), 1/89-111. Yesevî'nin benzer cezbe ve coşkuyu yaşadığı için bkz. Divan-ı Hikmet, Hikmet no:122, s.261

¹¹⁰⁰ Zahid olma, abid olma, aşık ol/Minnet çekip aşk yolunda sadık ol/Nefsi tepip Dergâhına layık ol/Aşksızların hem canı yok, imanı yok. Her kim giyse melametini hırkasını/Batınını düzeltip, viran eylese suretini/Hiç çekmese mahlukatın minnetini-Böyle aşık gitse, orada sultan olur. Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:140, 151, 163, s.294, 316, 340

¹¹⁰¹ Kenan Gürsoy, "Bir Hikmet Geleneğini Başlatmak", I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayinevi, 2017),51.

¹¹⁰² Toğan, *Umumi Türk Tarihi*, 182, 317; Şeker, *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 237; Erol Cihangir, "Göçebe Düşüncesinin Şekillenişinde Hoca Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Merkezli Haritaların Teşekkülü" I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayinevi, 2017), 155.

¹¹⁰³ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, 18-120, 226-228, 234; Şeker, *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 105, 237, Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig, (İstanbul, Dergay Yayinevi, 2011), 131-132, 148,156.

¹¹⁰⁴ Frit Meier, "Sufilik ve İslam Kültürünün Sona Erişi" çev. Ahmed Arslan, "İbn Sina ve Spinoza'da Felsefe-Din ilişkileri", *İslam Felsefesi Üzerine*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayinevi, 2013, 236; Şeker, *Türk Dini Düşüncesi*, 211; Yesevî Hallac'ın öldürülmesini şöyle eleştirir: Mollalar "Ene'l-Hak" ifadesinin manasını anlamadılar. Hak Teala zahir elhine manevi halleri anlamayı nasip etmedi. Riayetler yazıldı, kimse onun halini anlamadı. Munsur gibi veliyi dar ağacında astılar" Tosun, *Divan-ı Hikmet*, 75

tasavvufu mezcedilmişti. Bu âlim, âbid ve zahid insanlar, bağlı oldukları dinin ilkelerini halka basit ve sade bir dil ile anlatmayı başarmıştır. ¹¹⁰⁵

Türkçeyi önemseydiğini ve halkın niçin onu sevdiğini şu sözlerinden anlayabiliriz: Hor görmez âlimler dediğiniz Türkçeyi/Âriflerden işitsen açar gönül ülkesini/Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur/Anlamına yetenler yere koyar borkünü”¹¹⁰⁶

Yesevî, Hallaç gibi vahdet felsefesinden haberdardır ama ittihat ile açıklanan şatahat türü aşırı yorumlamalara müsait sözlerde bulunmaz. Hem Nakşi geleneğinin zikir-i hafi yani kalbi zikri vird edinir; hem de yeri geldiğinde zikir-i erre (bıçkı/testere zikir) denilen sesli virdi benimser. Çünkü bu ikinci hususun temellendirilmesi şaman kültüründen gelen bir toplumsal yapı için daha uygun olduğu yerler vardır. Böylece eski kam/şamanların vecdli hareketleri İslamlaşıyordu,¹¹⁰⁷ özellikle yapısı cerbezeli ve hareketli olanların bu zikri ile ruhu sukunet buluyordu. Yapıları sakin olanlar ise Nakşi yani hafi zikir ile aynı sükûnete ulaşabilirdi. Cehri zikirden dolayı onun Melami geleneğe irtibatlı olduğunu da iddia ederler. Oysa durum Fuat Köprülü'nün ifadesiyle “Yesevî, Sünni ve Nakşi olmasına rağmen göçebelerin alışık olduğu usullerle İslam'a dahil olanlarının sağladığı için konar göçer zümreler tarafından Müslümanlaşmış bir şaman/kam olarak görülür. Aslında bu anlamda etkisi uzun süre devam eden ve Türkler tarafından kurulan ilk tarikat Yesevîlik'tir denilebilir. Bu açıdan Yesevî Türk Müslümanlığı ve Türk Metafizigi'ni tasavvuf adı altında somutlaştırmıştır.¹¹⁰⁸ Yesevî, aslında Farabi'nin Kitabı Tahsilü's-Saade ve Fusul el-Medeni ile soyut ve havas metafizigini halk metafizigine dönüştürmüştür. Filozofun yerini burada ârif ve aşık alır ve Yesevî bunu bir hayat tarzı haline getirir. Aslında bu sadece felsefi boyutunu gösterir, kelami açıdan Maturidî ve Kitabı't-Tevhid ve felsefe-kelam-tasavvuf bir arada olduğu Yusuf Hashacip'in Kutadgu Bilig'in hulasasıdır. Kutadgu Bilig özellikle Uygur ve Arap harfleriyle yazılan Türk edebiyatı, Türk tarihinde “büyük milli medeni hareket”in örneğidir. Çünkü Has Hacib Türk hükümdarlarınca ideal devlet idare sisteminin ne olduğunu anlatmıştır.¹¹⁰⁹ Zaten Kutadgu Bilig ile Divan-ı Hikmet “aynı lisan dairesine yani Karluklara mensup bir doğu Lehçesine aittirler.”¹¹¹⁰

2.1. Yesevî'nin Sözde ve Biçimsel Dindarlık Eleştirisi

¹¹⁰⁵ Cebecioğlu, Hoca Ahmed-i Yesevî” *Yesevîlik Bilgisi*, 122-123, Yaşar Nuri Öztürk, “Yesevîlik”, *Yesevîlik Bilgisi*, 271-274.

¹¹⁰⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, 181, İşcan, “Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve Türk Müslümanlığı”, 330

¹¹⁰⁷ Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, 503

¹¹⁰⁸ Köprülü İlk Mutasavvıflar adlı eserinden sonra İslam Ansiklopedisi için yazdığı maddede daha realist bir tutum takınmış ve Türk Müslümanlığı ile Ahmed-i Yesevî'yi özdeşleştirmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, “Ahmed Yesevî ve Türk Müslümanlığı” *Yesevîlik Bilgisi*, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 2000),177-179.

¹¹⁰⁹ Farabi, *Kitabu Tahsilü's-Saade*, 90-91; Fusul el-Medeni' 108-110'dan alıntılan Şeker; *Türk Dini Düşüncesinin Teşekkülü*, 235; Toğan: *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 84.

¹¹¹⁰ M.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*,145; Lamia, Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Sembolik Dil”, 277.

Ahmed Yesevî'nin takva, zühd ile özdeşleşen dindarlık anlayışının “kırk makam”ına Şiraat, Tarikat, Mârifet ve Hakikat gibi “Dört Kapı”dan girildiğini, her “Kapı”nın on “makam”ı bulunduğunu malumdur.¹¹¹¹

Sahih islam tasavvuru üzerine kurulmuş dindarlık anlayışını benimseyenler yaptıkları ibadetleri gizlerler, yalnızca Tanrı'nın görmesini isterken, dini değerleri suiistimal edenleri de ayrıntılı olarak sıfatlarını söyleyerek anlatır: Riyakar zahid, oruç tutar gösteriş yapar, sevdalı âbidim der, namaz kılıp tesbih ile dolaşır, ama imandan uzaktır. Bunlar canını sevgilisinden esirgeyen yalancı aşıklar gibidirler. Ahiret yolunu arkaya atıp dünyayı severler. Oysa zahitlik değil, aşıklık önemlidir.¹¹¹² Veya dilenci sufi ya da hercai dervişiz derler; bunların suffilikleri murdar, işleri fesat, müritleri de dinden çıkmış olur. Çünkü ahir zaman yakın olduğunda ortaya çıkacak öyle şeyhler olacak ki, görünüşleri düzenli, ama içleri bozuktur. Gaflet uykusunda gördüklerini keramet diye halka anlatır, riya ile halka kendilerini satarlar. Bunları oku olmadığı halde yay çekene benzetir. Başındaki sarığa aldanma ilmi yok, aslında bunların ameli de yok, bunlara uyarsan sahipsiz ömrünü yele verir. İşleri güçleri riya olan cahil şeyhleri kulak, kuyruksuz eşek diye târif eder. Bütün işleri dünya malını biriktirmek olu, cemaati yoldan çıkarırlar.¹¹¹³

Bunun için İblis'in lanetini kazanacaklardır. Halk onlara dost olacaktır ama müritlerini idare edemeyeceklerdir. Çünkü açgözlü oldukları için sürekli müritlerinden bir şeyler isterler. Küfür ve dalaletten ayrı durmadıkları için bidat ehlini iyi görürler ve sünnet ehlini kötü görürler. Şariat ilmi ile amel etmezler ve namahremlere göz salarlar. Kötülüğü adet haline getirdikleri halde Allah Teâlâ'nın rahmetini isterler. Müritleri istediği yardımı vermezse, onlarla döğüşürler ve derler ki “Ben usanmışım, Tanrı da usanmıştır” derler. Sürekli dünya malı peşinde koşarlar, bunun için yöneticilere yalan söylerler. Ayet ve hadisleri bırakıp mala bakarlar. Hak yolunda hiçbir sıkıntıya gelmezler. Bu nedenden dolayı bunların dervişlikleri açgözlülüktür, niyetli fitne üzeredir. Sünnet dedikleri bidat, fiilleri kabahat, sırları hainliktir. Bunun için de sonları bedbahtlıktır.¹¹¹⁴ Asla eleştiri kabul etmezler, ayını söylemeye çalışırsan öfkelenip insanlara çıkışırlar. Oysa bunlarda ahmak akli vardır.¹¹¹⁵

Bedbaht olmamak için öncelikli olarak tevazu ve tevbe/ağlama gerekir. Tesbih tehlil de bulunurlar ama sürekli gıybet ederler. Oruç, namaz yetmez, çünkü bunların ibadetleri yalan ve riya üzerinedir, namazları sahtedir. Bunlar sahte Sufî, sahte aşıktır. İki yüzlükle yapılan ibadetlerin tamamı boşunadır. Sufî-nakş olunması Müslüman olacağı anlamına gelmez. İbadetlerin hepsi kibir ve riyadır. Bunlar münafıklığın alametidir. Çünkü namaz ve niyaz içinde bulunmaları fesat işlerden uzak tutmaz. Şeriata ve tarikata da aykırı işler yapan bu yalancıları gerçek yüzleriyle Ahirette Allah

¹¹¹¹ Yesevî, *Fakr-Name*, 13-19.

¹¹¹² Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:54,60, 123, 140, 158, 165, 263, 294. “Divan-ı Hikmet’te Dil, Anlatım ve Muhteva Hususiyetleri”, 256.

¹¹¹³ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:85, 129,133, 147, 157, s.206, 274, 280, 308, 326, B. A. Çetinkaya, Hoca Ahmed Yesevî Öğretisinde Alim ve Arif Olguları”, *Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî*,(Ankar:Diyaret İşleri Başkanlığı Yayınevi, 2017), 226.

¹¹¹⁴ Hoca Ahmed Yesevî, *Fakr-nâme*, haz.: Kemal Eraslan, (Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi Yayınevi, 2016), 48-49; Tosun, (edit) *Ahmet Yesevî*, 167.

¹¹¹⁵ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:147/309.

insanlara teşhir edecektir.¹¹¹⁶ Bu sahte şeyhler sürekli tezvirda bulunarak halkı yoldan çıkarır. Riya üzerine kurduğu şeyhliğiyle şeytanla birlikte devran sürer.¹¹¹⁷

Buna karşılık, Şeyh, eğer yardım alsa, hemen onu hak etmiş olanlara verir. Kendisi alıp yiyemez, çünkü murdar et yemiş gibi olur. Eğer verilen yardımdan elbise yapıp giyse, o elbise eskiyene kadar Hak Teâlâ onun namaz ve orucunu kabul etmez. Ve eğer aldığı yardımdan ekmek yapıp yese, Hak Teâlâ onu cehennemde türlü azaba uğratar. Yesevî bu tür şeyhlerin “mel’un” olarak görür, helal haram ayırımı yapmazlar. fitneleri Deccal’den beter olduğu içi dikkat edilmelidir. Bu tipler, şeraitten, tarikattan, hakikatten, mârifetten uzaklaşmışlardır.¹¹¹⁸ Dolayısıyla bunların elinde tesbih vardır ama dünyaya aldanıp din işini arkaya almışlardır. Derviş görünürler, ama asla Müslüman olmadılar. Çünkü şeriatı bilmeden şeyh olunmaz. Eğer böyle biri veliliğini, kerametini söylerse ruhu’l emin’im dese bile inanılmaz.¹¹¹⁹

Başlarına sarık sararlar ama kafanın içi boş olmasına rağmen insanlardan kendilerine mürit olmasını isteyen şeyhlerin tehlikesine işaret edilince sanki Anadolu’nun günümüz halini işaret eder gibidir. Gösterişli zikirler düzenlerler, hay huu diye bağırırlar ama kara/nadan cahildirler. O gümrahu (sapkın) da pir görür şeyh diye ilan ederler. O da kendine bana gaipten haber ulaştı der ve çemberindeki halk kendisinden geçerler. Deccal diye nitelendirdiği işte bu tür insanlardır.¹¹²⁰

Bu kadar sert söz söylemesinin nedeni, şeriat adına bidat işini tarikat altında sunmasıdır. Ben hakikatim diye övünürler, bunlar yalancıdır. Çünkü şeriatı bilmez, tarikati anlamaz, hakikati sezmezler, buna rağmen kendilerinin şeyh olduğunu iddia ederler.¹¹²¹

Bunlar mürşitlik iddia ederler ama şartını bilmezler, o kadar ki helal ile haramı, sünnet ile bidati birbirinden ayıramazlar. Ebu Hanife mezhebine hiçbir şekilde uymazlar. Dolayısıyla diğer bidat mezheplerin yolunu takip ederler.¹¹²² o kadar enaniyetleri yükselir ki, cihanda sadece ben varım diye övünürler, riyazet ehli insanları umursamaz, âlimlerinin sözlerini doğru bulmazlar.¹¹²³

Aslında bunların Hakk’a rakip olduklarını yani bir nevi şirk koştuklarını söyler. Onların Süphan’a dost olamayacaklarını belirtir. Müminlere hayatı zindan ederken, gamsız tasasız insanlarla birlikte olmayı tercih ederler. Veli sanarak peşinden gidilenlerden hiçbir kazanç elde edemezsiniz, kendini beğenmiş bu insanlardan uzak durun diyerek uyarılarda bulunur. Aslında cahil olan bu insanları şeytan sürekli teşvik etmektedir, akidesi bozuk olan bu tiplerden uzak durun diye tavsiye eder.¹¹²⁴ Hz. Muhammed’in yolunu takip edip, bu gümrah/sapkın şeyhlerden uzak durun, yoksa

¹¹¹⁶ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:119, 157/257-258, 326-327. Kartal, Riya, 459; Tosun, (edit) Ahmet Yesevî, 100, İşcan, “Ahmed Yesevî, Yesevilik ve Türk Müslümanlığı”, 324.

¹¹¹⁷ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no: 139/291.

¹¹¹⁸ Yesevî, *Fakriâme*, 49, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no: 133/280. Kartal, Riya, 463.

¹¹¹⁹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:117/460; Tosun, (edit) *Ahmet Yesevî*, 171.

¹¹²⁰ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, 13. Hikmet, s.93, Kartal, Riya, 465.

¹¹²¹ Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Hikmet no:76/186, Kartal, Riya, 466.

¹¹²² Kartal, Riya, 467.

¹¹²³ Kartal, Riya, 468.

¹¹²⁴ Kartal, Riya, 469.

şeytan-ı lain gibi seni altadırlar der.¹¹²⁵ Hatta o kadar ki bazen onların sözü şeytanı bile aşar, akli tutuk insanları kendilerine inandırmak için söylediklerini erenlerin sözü olarak sunar. Mahşerde karanlık yüzleriyle kalkacak olan bu insanlardan uzak durun ki orada da yüzünüz ak olsun. Aksi takdirde onlara uyarısan, yoldaşlık edersen seni de cehenneme sürükler diyerek en sert uyarılarda bulunur.¹¹²⁶

Keramet ve istidraç arasındaki farka dikkat çekerek keramet adı altında halka dinin satmayı, Müslümanlık budur derken halkı yalan yanlış sözlerle küfre götürmek olarak tanımlar.¹¹²⁷ Bu tip sahtekar ve sözde dindar insanların etkisinden kurtulmak için “tarikatte siyasetlik mürşit” gerek, ona da gönülden bağlı mürit gerek diyerek âlim, âbid, ârif insanların birlikte olmalarını ister. Sahte derviş beyanını söyler sana/elde teşbih, gönülde hile, fikri para/Akıllı isen ilpak kılma zinhar ona/ O nadandan hiç kimsenin behre aldığı yok.¹¹²⁸

3. Nurettin Topçu'nun Dindarlık Tasavvuru ve Biçimsel Dindarlık Eleştirisi

Türkistan'da yeşeren ve Anadolu'daki tarikatların yapısını önemli oranda belirleyen fikhî, kelami ve metafizik temeli sağlam olan Türk Tasavvuf anlayışına rağmen Türkiye'deki kırılmaları Sufî ve felsefi açıdan donanımlı Nurettin Topçu'da şiddetle eleştirmektedir. Ona göre “ruhlarını kaybetmiş, din ve ahiret maddecileri” diye nitelendirdiği din adamları, dönemin maddeci yıkımını göstererek kendilerinin Allah yolcusu oldukları vehmini halka sunuyorlar. Mevlithanlık, duacılık, mükabelecilik ve kasidecilikten öte geçmeyen bu dindarlık, kin, tekfir, tehdit ve ruh karartıcılığıdır. Bunların ilahi yolculuğa yoldaşlığı olamaz. Kalbe karşı gelen kaideleri İslam çerçevesi içinde insan ruhunun esaret zinciri yapmakla geçinenler, kendilerine din adamı dedirttikçe ve halkın bunlara hürmet ve itibarı devam ettiği müddetçe İslam dünyasının içinde bulunduğu sefaletten kurtulması imkansızdır. Her türlü şer ve fitne kendini mübarek gösterecek başka bir şerre işaretle onu yerdikçe kendini yükseltme ve hayır maskesine bürünme fırsatını elde edebiliyor. Bunlar Hac emrinden Cennet vadine, Miraç olayından Kur'an'ın kutsallığına kadar bütün İslam inançlarını, tüyler ürpertici bir geri anlayışla, mana âleminde ayırıp madde dünyasına aktardılar. Onların dini materyalizmi, Cenneti de Miraç'ı da Kur'an'ı da elle tutulan gözle görülen olaylar ve varlıklar halinde kabul edici bayağı bir pozitivizm ile el ele vermiş bulunuyordu. Bu bağlamda özellikle ilahiyat fakülteleri açısından Topçu'nun dediklerini çok dikkate almak gerekir. Çünkü “İslam dünyasını uyutan sözde din adamları yerlerini hakikat ihtirasına sahip, fazilet mücahidi, cemaatin beynine ve kalbine girmiş idealist bir münevver zümreye terk etmedikçe milli mektebi kuracak bir ruh da meydana gelmeyecektir” der. Anadolu Rönesans'ının kaynaklarından birisi olan felsefe, dünyamızı idare eden tekâmül prensibine, aklın mükemmel işleyişini

¹¹²⁵ Kartal, Riya, 469.

¹¹²⁶ Kartal, Riya, 470.

¹¹²⁷ Kartal, Riya, 471.

¹¹²⁸ Kartal, Riya,471-2.

düzenleyen metotlu düşünme prensibine, Anadolu sosyalizmine, ahlâkımızın temelini teşkil eden İslâm ruhçuluğu ve şahsiyetçiliğine bağlı olmalıdır.¹¹²⁹

Nurettin Topçu, “Yarınki Türkiye”nin Fatih, Yunus Emre ve Hacı Bayram Veli simgelerinin yeniden yorumlanması ve hayata geçirilmesiyle mümkün olacağını düşünür. Bu yapılabilsen Ahmet Yesevî’den başlayan “Türk Ruhu” ruhu dirilecektir. Burada Fatih’in şahsında fetih felsefesinin unsurlarını sayar ve Türk milliyetçiliğinin temellerinden bahseder.

Bu noktada Türk Milliyetçiliği üzerinde biraz duracak olursak, milletin doğuşunu 20. Asırdan başlatanların, ecdadımızı ve tarihimizi, milletimizi bilmeyenler olduğunu söyler. Fatih’in bize bıraktığı miras Konstantiniye’nin fethinin felsefesini anlamaksızın Türk Milliyetçiliğini temellendirmenin mümkün olmadığını düşünür. O, bir aşiretten bir dünya devleti kuran Osmanoğulları’nı milliyet davamızın müridleri olarak görür. Ama ondan öncesini de ihmal etmeyerek, Kılıç Arslanlara ve Alparslanlara kadar gider. Bu düşüncenin teorik yapısının Hira’dan getirilip bu ülkenin havasına serpilmiş rahmet olarak görür. Batı Roma/Bizans imparatorluğunu dünya haritasından silerek dünya tarihinde yeni bir devri açan, Selçuklu Sultanı’nın kapılarını açtığı Anadolu’daki Türk Aşiretlerinin birliğini sağlayan, kadim dünyanın stratejik açıdan kapısı olan Anadolu’nun kilidi konumundaki şehri İstanbul yapan Fatih son derece önemser. Fatih, Çaldıran kahramanı Yavuz Sultan, Plevne gazisi Osman Paşa, Mehmet Akif ve Hüseyin Avnilerin şahsında somutlaşmış muhteşem miras, Türk Milliyetçiliğidir.¹¹³⁰ Dolayısıyla Topçu’ya göre milliyetçilik, bin yıllık varlığın günümüzde yaşatılmasıdır. Millet ruhunun hâkimiyetini yaşatan zümrenin, millet hayatını ilmin ışığı ile aydınlatması milliyetçiliğin ikinci şartıdır. Bu nedenle Devleti yaşatan hakimiyet tasavvurunun milli tarihin varlık verdiği ruhun her alanda hâkim olmasıyla pratiğe geçirileceğini söyler.¹¹³¹ Hiçbir zaman bölünemeyecek olun bu topraklarda onların kalbi çarpıyor.

Bu sistemin Yunus Emre’de bireysel, Hacı Bayram Veli’de ortak ahlak sistemine dönüşmesi söz konusudur. Günümüzde pek bilinmeyen Ali Cemalî’nin şahsında devlet iktisadının hazinesine dönüşmesinin önemini müzakere eder. Eğer bu şahıslar üzerinde okumalar yapıp hayata geçirilirse, Malazgirt ile başlayan askeri başarının Nizamiye üniversitelerinin bilgi bilim tasavvurunun İstanbul’un fethini hazırladığını görebiliriz. Bu iki başarı Fatih külliyesinde birleştirilmiş, siyasî olarak Anadolu Türk Birliğinin sağlanmasının kalplerde de temin edilmesi mümkün olmuştur. Topçu’ya göre, milletimizin ruhları sonsuzluğa kavuşturan kültüre nasıl oluşturduğu ancak böyle anlaşılabilir.¹¹³²

3.1. Nurettin Topçu’ya Göre Din İstismarı ve Sözde Dindarlık

¹¹²⁹ Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan*, (İstanbul: Hareket Yayınevi, 1969), 5-9; Topçu, *Büyük Fetih*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1998), 47; Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 112-116; Topçu, *Yarınki Türkiye*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997), 52 vd Işık, Nurettin Topçu, *Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 170-176.

¹¹³⁰ Nurettin Topçu, *Yarınki Türkiye*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 15.

¹¹³¹ Topçu, *Yarınki Türkiye*, 10.

¹¹³² Topçu, *Yarınki Türkiye*, 26, 36.

İnsanlık tarihini bütüncül bir şekilde felsefi açıdan analiz eden Topçu'ya göre Doğu'da İslam'ın sahipleri bugün bu hakikat aşkından uzak, bir takım dini örflerin bekçisi konumunda zümre/ler, gerçek dini vazifelerini yapmamaktadır. Asırlardan beri İslam dünyasını uyutan sözde din adamları yerlerini her şeyden evvel hakikat ihtirasına sahip, fazilet mücahidi cemaatin beynine ve kalbine girmiş idealist bir münevver zümreye terk etmedikçe milli mektebi kuracak ruh meydana gelmeyecektir, der.¹¹³³

Bu sözde din adamlarının etkisinin kırılması için 20. asır mektebinin kapısına "felsefesi olmayan milletin mektebi olamaz" cümlesini yazılmasını isteyen Topçu'ya göre, Milli mektep", ne medresedir, ne de çeşitli kozmopolit unsurların karışığı olan bugünkü mekteptir. Felsefi düşüncenin son derece sönüklüğü, felsefenin temel kaynağı olan dinin kültür ocağı olmak şöyle durusun hür düşünceye bile yer vermemiş olmamasındandır. Maddi ilimlerde ilerlemek felsefi açıdan şüphe yöntemini kullanmakla olur. İman da ise şüphe olmaz, hakikate teslimiyet gerekir. Dolayısıyla başarı için beşeri/bilimsel bilgi ve dini bilgi bir arada olmalıdır. Müslüman Türkün mektebi, maârif, metafizik ve ahlak ilkelerini Kur'an'dan alarak Anadolu insanın ruh yapısına serpen ve orda besleyen insanlığın üç binyıllık kültür ağacının asrımızdaki yemişlerini toplayacak evrensel bir ruh ve ahlak cihazı olacaktır. Sözde dini neşriyat ve çalışmalarla İslam'ı yeniden canlandırmayı hedef tutan akımların önderlerine dikkat edilirse, istismarcılar, menfaatçi ve cahil kimseler olduğu görülür. Topçu'ya göre dinci denen neşriyat, ulvi hakikatleri araştırması gerekirken, hezeyanlara düşmekte ve toplumun değişik hareketlerine karşı kimine münafık kimine zındık diyen; medeniyet davalarının bir kısmına küfür bir kısmını ise bidat kabul eden ilköğüt ile ruhlarımıza huzur, hayatımıza düzen vermekten uzaktır. Dolayısıyla sahtekar mürşitlerinin bütün hareketleri, bu hallerinin açık delili olduğu halde bunlar, ellerindeki taassup vesikasıyla daha uzun zaman bu cemaati aldatabileceklerdir.¹¹³⁴

İslam dini softa, hurafeci falcılardan ibaret ulema denilen bir grubun elinde, yüksek değerlerinden sıyrılmış olduğundan, bütün hayat kıymetini bugün kaybetti. Dünya denilen bu hile ve riya pazarında, ahiret metanın muhtekirleri sür'atle çoğaldı. Bütün kirlerinin üstüne dindarlık libasını giyenler, din hayatının sarrafları ve karaborsacıları kesildiler. Topçu dini dindarı 'ulema'yı suçlama konusunda neredeyse dindar olmayanlarla, sosyalistlerle aynı dili kullanır: "Din tüccarları", "dini istismarcılar", "din satıcıları", "din bezirgâni", "mürai başlar", "hurafeciler", "falcılar", "din dolandırıcısı"... sıkça kullandığı tanımlardır. O'na göre "gerçek dini hayat, ahlakımızla beraber yetim ve yoksuldur. Din adamlarımız cemaatin dertlerine uzanmaktan, Allah kullarının kalbine yaklaşmaktan, hatta böyle bir mesuliyet ve dâvanın varlığından bile habersizdirler."¹¹³⁵Aslında hem medrese hem de yeni eğitim sisteminde yaratıcılığın yerini taklitçilik aldığı için verimsiz olduğunu söyler.

¹¹³³ Nurettin Topçu, Türkiye'nin Maarif Davası, yay haz. Ezel Erverdi, İsmail Kara, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018),7,15; Işık, Nurettin Topçu, Çağdaş Bir Deroişin Dünyası, 33, 78-79.

¹¹³⁴ Topçu, Türkiye'nin Maarif Davası, 25,32; Yesevî için bkz. Şengün, "Divan-ı Hikmet'te Dil, Anlatım ve Muhteva Hususiyetleri" 256.

¹¹³⁵ Hilmi Uçan, "Bir Düşünce ve Yanıki Türkiye Tasarımı Olarak Hareket ve Nurettin Topçu", Nurettin Topçu'nun Düşlediği Ahlak ve Toplum, Hece Dergisi, Nurettin Topçu Özel Sayısı, 109, (2006), 88.

Burada felsefe tarihinin birikimini son derece iyi analiz eden Topçu, “Sokrates’in müjdelediği rasyonalizm denen aklın saltanatı, Eflatun’un mistisizmiyle ilahi beldeye yükselttikten sonra Ağora’da sönsün mü?” diye sorarak, felsefi temellendirmesini yapar. Her medeniyet insanlığa yeni bir hikmet getirmesinden hareketle, insanlığı insanlık yapan bu düşüncelerin olduğunu söyler. Nitekim Çin medeniyeti Konfüçyüs’ün getirdiği hikmet temellerine, Hint medeniyeti Buda’nın, Eski Yunan Sokrat, Platon’un, Batı’nın ortaçağ Hristiyan ruhundan, Yeniçağ varlığın aslını düşüncede arayan Descartes felsefesinin öneminden bahseder. Sonra Yunan hikmetinin büyük üstadı sokrates’in felsefeyi fizikten ahlak yükselttiğini ama 2. Dünya savaşından sonra Batı maârifinin ruh ve ahlakından sıyrılıp sanayinin emrine girdiğini belirtir. Bize gelince 1200 yıldan beri tasavvufu yan yana gelişen hukuk ve kemal ilimleri İslam dünyasının kültürünü oluşturmuştu. Yunus ile Fuzulî’nin ruhundan taşan terennüm Akiflere kadar uzandı bize, ama medrese bunlardan habersizdi kaldı ve lafızcılığa ve tekrara düştü. Bunun günümüze gelmesi için Muhammed’in ümmeti, Mevlana’nın torunları olduğunu söyleyen bir milletin dini edebiyatına ne oldu diye sorgulamasını devam ettirir. Felsefi açıdan yaptığı göndermelere dikkat edildiğinde, Faust’a meleklerin Allah’a yükselttiği ruh, Raskolnikof’un itirafından önce şehrin meydanında secde edip toprağı öper ilahi teslimiyet, Tais’de ölürken temizlenen ve meleklerle konuşan cennet müjdesi varlık, bin yıldır gaza yapan bir milletin edebiyatında gözükmemesi için hiçbir nedenin olmadığını vurgular.¹¹³⁶

Topçu bunu gerçekleşmesi için “cevheri olan aşktan sıyrılmış, ölü kaidelerin sayı hesabıyla ve benliğimizi karartan taaasup adlı hasta gururla tekrarından ibaret kalmış dini hayatımızı” gözden geçirmemizi ister. Bunun da tıpkı o tasavvufu yapıda müşhid-mürid olduğu gibi Mektep’de devlet kurumlarında usta çırak irtibatı ile öğrenileceğini belirtir. Öğrenme çıraklık yeridir. Usta verir çırak alır. Alınmamış benimsenmemiş benliğe mal edilmemiş bir ders iyi ders sayılmaz der. Çünkü Mektepte alınan ders;ya bir tasavvurdur hayale mal edilir, ya bir hünerdir ele mal edilir, ya bir iradedir iktidarımıza ilave edilir, ya bir aşktır, kalbe doldurulur.¹¹³⁷

Nurettin Topçu bu noktada yöntem üzerinde durur. Ona göre, düşünüş tarzı metod demektir ve okulda elde edilir. Çünkü Maârif bir milletin gençliğe ilimlerde olduğu gibi din hayatı içinde memleket ve dünya hadiseleri karşısında metodlu düşünmeyi öğretir. Kültür’ü ise bir Rönesans ile elde edilen yöntemin tatbik edildiği ilim ve felsefe ile bunların vasiliğinden hiçbir zaman ayrılmayacak olan din, ahlak ve sanat çalışmaları olarak görür. Eğer genç, metodlu düşünürse, ilimler felsefeler ortaya koyabilir. Bu noktada felsefenin, aklımızı doğru kullanma; din’in ahlak ve sanatın ilerleyeceği istikameti gösterdiğini vurgular. Bu alanlarda kültürün doğurucu olacağını belirtir. Ancak doğurucu zekaya ilk hamleyi verecek olan, asırlar içinde bir millet ruhunun bir vatan toprağına sızdırdığı suların çağlayanı olan romantizm hareketidir. Fakat Anadolu romantizmini hala yaşamadığını düşünür. Bu bağlamda O, “Anadolu romantizminin dini temel ve ruhu tasavvufta barınan İslam, Ahlakı aşk ve fedakârlık, Sanatının temeli Anadolu’nu destanları, masalları ve halk türküleridir. Felsefesi ise sonsuzluğu hedef yapan bir irade ve hareket felsefesidir. Hareket insanın

¹¹³⁶ Topçu, “Yarıncı Türkiye, 44, Türkiye’nin Maarif Davası, 40-41.

¹¹³⁷ Topçu, Yarıncı Türkiye, 45, Türkiye’nin Maarif Davası, 52-53.

kendini değiştirmesidir yani ruhsal bir aksiyon, bir irade ve ahlak davasıdır. Bu muazzam kültür hareketi, yine millet maârifinin eseri olabilir” der.¹¹³⁸

3.2. Nurettin Topçu’ya Göre Felsefenin Gerekliği ve “Dindar Varoluşu Tutum”

Yukardaki görüldüğü üzere, Topçu, din Eğitimini her şeyden önce kalp eğitimi diye anladığı için Medresenin yaptığı din öğretiminin arık ve çorak bir yoldan geçip gittiği için hatalı olduğunu söyler. Ona göre, Din, psikoloji ile yani kendini düşünmekle başladığı için dini yaşayış psikoloji ile metafiziğin bir karışımıdır. Böylelikle elde edilen nefsin bilgisinden Rabbin bilgisine yükseltici bir metafiziğe ulaştırır. Burada Sokrates’in Kendini Bil” düşturu, İslam düşüncesinde nefsin bilen Rabbin bilir” ilkesine dönüşmüştür.¹¹³⁹ Nitekim O, “Din, psikoloji ile başlayıp yine onunla biten mukadderatımızın metafiziğidir” der. Felsefeden ayrıldığı yerin de, dini metodu yargılayıcı akıl değil, onun yer yer kullanmasını bilen ruhsal tecrübe olarak görür.¹¹⁴⁰

Bu noktada Onun “Acaba Bir Felsefemiz Nedir?” diye sorgulanmasını önce erip, dindar varoluşu tutumun felsefi temellerine işaret etmek gerekir. Ona göre, üç asırlık inkılapların çözüm olmadığına göre, yeni bir yol ancak hareket ahlakının nesillere aşılanması ile olacaktır. Biraz sonra açıklayacağımız hareket/aksiyon felsefesi ve ruhçu bir sosyalizm bunun temelleri olarak görür. Bunun temellendirmesine geçmeden önce “Acaba bizim felsefemiz nedir?”

Türk milletinin kabiliyetleriyle ortaya konmuş bir milli felsefemiz olmuş mudur?” sorularını sorar. “Batı felsefesinin Türkiye bayiliğini yapanlar, insan ruhiyle yaşamaktan korkan papağanlar gibi oldukları için her siyasî mevsim de bir felsefenin reklamını yaparlar. Biri gider biri gelir. Millet de bunları benimsemiyor, kendi ruhuna kendinden aşı yapmak ihtiyacıyla kıvranıyor. “diyerek seküler kesime ciddi eleştiriler yöneltir.¹¹⁴¹

Bunların karşısında gibi duran muhafazakâr zihniyete sahip olanlarında “Kur’an’ın varlığı kafidir, felsefe lazım değil” demelerinin de tutarsız olduğunu söyler. Kur’an Allah’ın kitâbidir. Felsefe ise bizim onu anlayacak olan şahsiyetimizin örgüsüdür, bizim düşünüş tarzımızdır. Eğer felsefe görüşümüz olmasa, büyük Kitab’ı hakkıyla anlayamayız, sadece ezberleriz. Ezber okuya okuya, doktorun reçete kâğıdını batırıldığı bardağın suyunu içmekle tedavisini uman hastanın haline benzeriz. İşte bu felsefesi olmayanların Kur’an anlayışdır. Evrenin gizemini çözebilen felsefe, kalbimizin mantığı, hükümlerimizin mektebidir. Felsefesiz yaşamakla kalbimiz yabancı inanç ve öğretilerle harap olur. Kültürümüzün köklerini teşkil eden İslam dünyasında kendi felsefemizin olmayışı Müslümanların perişan halinin nedenidir.¹¹⁴²

¹¹³⁸ Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası*, 88-89; Işık, *Nurettin Topçu, Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 87.

¹¹³⁹ Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası*, s.176-177.

¹¹⁴⁰ Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası*, 184.

¹¹⁴¹ Topçu, *Yarınki Türkiye*, 13, 37.

¹¹⁴² Topçu, *Yarınki Türkiye*, 59-60; Işık, *Nurettin Topçu, Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 208-211.

Bu açıdan “Niçin Felsefe lazım? Felsefemiz olmadan yaşayamaz mıyız?” sorularının cevabını da şöyle verir: Öncelikle felsefe biricik kılavuzumuz olan aklın kullanılmasını öğretir. Eşyayı hangi açıdan görmemiz gerektiğini belirleyen Felsefedir. Felsefemiz yoksa eşya ve olaylar hakkındaki hükümlerimiz farklı olacak ve birbirleriyle çelişecektir. Eğer felsefemiz olursa Türk çocuğunu bir dünya görüşü olacak ve bütün vatandaşlar bu görüşte birleşecektir. Görüş birliği milli birlik için gereklidir. Görüşlerin çatıştığı kalpler çarpıştığı yerde zümreler birbirini ezer, kuvvetler birbirini kırar. Sevginin yaşanmadığı nefretleri barındığı ve kalplerin çarpıştığı bir cemiyette hayat yaşamaya değmez bir hal alacaktır.¹¹⁴³

O halde “nerede hata yapıldı?” tespitinden sonra, Topçu, bu bağlamda “İslam’ı sömüren siyaset” ten uzak durulmasını önceler ve milletimizin üç asırdan beri geçirmekte olduğu buhranların sebebi ve kaynağının kültür ve maârif sahasında aranması gerektiğini söyler. Çünkü insanı ve eğitim göz ardı eden hiçbir hareket uzun süre yaşayamaz. İnsanlarda hizmet aşkı ve ideali olmayınca, iktidar menfaat çatışmasına dönüşür. O da ortakların veya grupların parçalanmasına ve dağılmasına sebep olur.¹¹⁴⁴

Bu noktada felsefi açıdan bir dindar bir varoluşçuluk tasavvuru geliştirir. Bunu Gabriel Marcel’den, Maurice Blondel (v.1944)’in derin maneviyatçı/ruhçu aksiyon felsefesiyle Henri Bergson’un (v.1940) mistik hayat atılımcı dünya görüşünden etkilenerek ortaya koyar. Çünkü 19.yüzyılın baskın felsefeleri olan pozitivizm, sosyolojizm ve pragmatizmin hakikat, ahlâk ve metafizik düşmanı felsefeleridir, der. M.Blondel’in ifadesiyle “Hareket, insanla Allah’ın bir terkididir.” Bundan kasıt, hareket insanı Allah’a ulaştırır bir köprü, “insan ile Allah’ın bir sentezidir.”¹¹⁴⁵

Bu aynı zamanda “İsyan Ahlakı” kavramsallaştırmasının da özüdür. Cihanşümül bir merhametten doğan sonsuzluğa ulaşmak iradesiyle hareket eden bir kişinin isyanı anarşi değildir. Kötülüklerin bertaraf edilmesi için gösterilmesi gereken çabalar. ¹¹⁴⁶ Nefsiyle alakası yoktur, sorumluluk yükleyen bir merhametten oluştuğu için isyan irademizin ilahi kuvvetidir. Bu açıdan ebedi ve alemşümül merhamet nizamına bağlılıktır. Burada sonsuz bir kuvvete itaat olup, en mükemmel bir teslimiyeti gösterir.¹¹⁴⁷

Bunun dini ve milli temellendirmesini Türklerin Müslüman olmasında önemli etkisi olduğunu düşündüğü Hallaç’ın vahdet-i vücud öğretisi bir nevi İsyan Ahlakı olarak görmesiyle yapar. Bu isyan, *Ene’l-Hak* söylemi içerisinde *Allah’ın insandaki hareketi*, bu hareket *Allah’ın insandaki isyanıdır*. Böylece hareket, evrensel nizama katılmakla evrenselleşiyor. “ Bu anlamda “Hareket’i bir fikir veya hareket projesinden doğan nazari bir ilke olarak görmekten öte, insanın hayatın önüne koyduğu bir mesele

¹¹⁴³ Topçu, *Yarımkı Türkiye*, 61.

¹¹⁴⁴ Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası*, 7; Işık, Nurettin Topçu, *Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 155.

¹¹⁴⁵ Nurettin Topçu, *Hareket Felsefesi*, 45; Topçu; *İradenin Davası*, 18-19; Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, (İstanbul: Hareket Yayınevi, 1970), 87; Gündoğan, “Topçu ve Hareket Felsefesi”, 18, Işık, Nurettin Topçu: *Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 37, 125-129.

¹¹⁴⁶ İsyan ve anarşi farkı için bkz. Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 84-89; Işık, Nurettin Topçu, *Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 63.

¹¹⁴⁷ Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 43-44; Topçu, *İradenin Davası*, 75-76.

olarak görmektedir. Çünkü “iradenin eseri olan her *hareket*, mükemmele bir özelemdir. Hareket içimden dışımıza doğru bir çıkış gayreti, bir *başkaldırı*dır. Hareket isteyerek yapıldığında *ahlaka*; başkaldırı da ahlak ile yapıldığında *isyana* dönüşür. Böylece isyan ahlaki, iradeyi dışarıdan çevreleyen, tutsak eden dış şartlara başkaldırıdır. “Bizim anlatmak isteğimiz isyan ne benliğimize ve nefsimize ait arzulara, ne içtimai gayelere, ne de merhametten başka duygulara bağlı isyan değildir. Bizim isyanımız ancak sonsuzlukta gayesini arayıcı olduğunu ve alemşumul merhamet kaynağından doğar.” der. ¹¹⁴⁸ İşte bu nedenle olsa gerek, her isyan bir harekettir ama her hareket bir isyan değildir. Bir hareket ancak kendinde yeni bir düzenin tutkun iradesini taşırsa o zaman isyan adını alabilir. Bu düzen, isyanın yöneldiği düzenden daha üstün kabul edilir. İşte bu nedenle “isyan için isyan” ya da “sırf inkâr”, “köklü yahut kısmen anarşizm” isyan olamaz, bilakis bunlar isyanın inkârıdır. ¹¹⁴⁹

Bergson’dan aldığı asrın iman arayan ruhunun mistik deneyim karşısında diz çökmüş felsefe ile tatmin olacağını vurgulaması bu açıdan önemlidir. Aslında ona göre, sırtını ilme dayayan felsefi sezginin derinleştirilmesi, mistik sezgi ile mümkün olabilir. Bu açıdan statik dinin insanı hayata beşikte uyutulan çocuklara yapıldığı gibi masallar söylemekle cemiyete bağlanmasından kurtulması ancak *dinamik ve açık din* ile olabilir. Bütün insanlığın dini olan dinamik din mistizm esasına dayanır. Bu anlamda mistizm pek bulunan bir cevherdir ve gerçek mistizm müstesna bir haldir. ¹¹⁵⁰ Çünkü millet de bir insan gibidir, bir bedeni/vücudu ve ruhu vardır, ruh bedene hayat verir. Bedenin ideali de ruhu kuvvetlendirmektir. Bu milletin vücudu da coğrafya, tarih ve güzel sanatlardan oluşur. Milli coğrafya’ya vatan denilir. En esaslı realite olup, milli vücudün belkemiğidir. ¹¹⁵¹

Bu bir *fikri tecdit projesidir, çünkü fikri tecdit olmadan fikhî ve siyâsî tecdit/rönesans olamaz.* ¹¹⁵² Eğer dini bir takım kesin emirlerin bütün gibi sunan, hırka ve sakal öptüren nakilci ve nasıcı hocalar ile dini anlamayan pozitivistin aynı gaflette birleşmesinden kurtulmak istiyorsak, bu dindar varoluşçu tutumu geliştirmeliyiz. Böylece bir ahlak filozofu olarak Topçu, yabancılaşan insana yeni bir ahlâkî perspektifi isyan ahlakıyla

¹¹⁴⁸ Topçu, *Hareket Felsefesi*, 47-57, Topçu, *İradenin Davası*, s.72-74; Topçu, *İsyan Ahlakı* 25-27, Topçu, “Bergson, s.72; Hakan Poyraz, “Ahlakın İsyanı, İsyanın Ahlakı”, *Hece Dergisi*, Nurettin Topçu Özel Sayısı, 10/109, (2005), 51; Şehsuvaroğlu, *Türk Sosyalizmi*, 226.

¹¹⁴⁹ Kök, *Nurettin Topçu’nun Felsefesi Bağlamında İsyân Ahlakı*, 134.

¹¹⁵⁰ Nurettin Topçu, *Varoluş Felsefesi, Hareket Felsefesi*, (Bütün Eserleri 14), (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 1999), 13-14, 17; Topçu, *İradenin Davası*, 18; Topçu, Bergson, (Bütün Eserleri 8), (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2002), s. 13. 120,126-127.134; Mollaer, *Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu*, 152-153; Mustafa Kök, “Nurettin Topçu’nun Felsefesi Bağlamında İsyân Ahlakı”, *Hece Dergisi*, Nurettin Topçu Özel Sayısı, 10/109, (2005), 127; Yusuf Turan Günaydın, “Bağlanma: Abdülaziz Bekkine ve Nurettin Topçu İlişkisi”, *Hece Dergisi*, Nurettin Topçu Özel Sayısı, 10/109, (2005), 93; Topçu’ya Blondel ve Bergson’a ilaveten Louis Massignon (v.1962) önemli etkide bulunmuştur. Mustafa Kara, “Farklı bir Münzevi Sıradışı Bir Muallim: Nurettin Topçu” *Hece Dergisi*, Nurettin Topçu Özel Sayısı, 10/109, (2005), 149, Mehmed Temelli, “Hareket, Mistizm ve Topçu”, *Hece Dergisi*,10/109, (2005), 75; Necip Tosun, “Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç’ta Mevlana, Yunus Emre ve Mehmet Akif Algısı”, *Hece Dergisi*,10/109, (2005), 200; Sadettin Elibol, “Nurettin Topçu’nun Ders Kitabı Yazarlığı”, *Hece Dergisi*,10/109, (2005), 357.

¹¹⁵¹ Topçu, *İradenin Davası*, 29-30; Topçu, *Yarıncı Türkiye*, 135. Mollaer, *Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu*,135.

¹¹⁵² Mevlüt Uyanık, “Aksiyon Felsefesi Olarak Anadoluculu ve Nurettin Topçu”. http://www.akademi-haber.com/aksiyon-felsefesi-olarak-anadoluculuk-ve-nurettin-topcu-27yy.htm?utm_medium=twitter&utm_source=twitterfeed <http://www.yaylahaber.com/aksiyon-felsefesi-olarak-anadoluculuk-ve-nurettin-topcu-makale.2660.html>

sunmak ister.¹¹⁵³ Topçu'nun Türk Düşünce hayatına getirdiği özgün tezlerden biri, İsyah Ahlakı'nın tasavvufu sentezlenmiş bir yorumudur. Bu tasavvuf, Kur'an'dan "Kalb İlmî"ni¹¹⁵⁴ çıkaran felsefe olup, hakikatlerin kapısıdır. Özellikle günümüz açısından söyleyecek olursak, İslâmci formalizmi ve şeriat adı altında yapılanları, "entelektüel tasavvufçu" boyutundan yeniden okunması önemlidir.¹¹⁵⁵ Çünkü hem seküler pozitivistimin hem de dini pozitivistimden yani dindar materyalizmin kısılcısından kurtulmak ve özgürleşmek ancak bir "İsyah Ahlakı" ile mümkün olabilir.¹¹⁵⁶ Bunun için de din ve şeriat arasında ayırım yapar ve Din, temelde ruhi bir hayat olduğu halde, hükümler/hukuk, feraiz ve akâid gibi ilkelerinden oluşan şeriat kısmı bedenın ruh üzerindeki tesirlerini tanıtan ilimler olarak tanımlar. Bu hükümler topluluğu dinin kendisini tanıtmaz, dine götüren yolda beden gemisinin dümeninin dosdoğru kullanmayı öğretirler.¹¹⁵⁷

Felsefesiz insanların, dindar teknisyen ve dindar pozitivist diye nitelendiren Topçu, Peygamberimizin dini huy/ahlak güzelliği olarak tarifinden anlaşılacağı üzere, kötü ahlak ve sefahatle yüklü kalp sahibi oldukları hale şeriat istiyoruz diyenlerin İslam ile ve her türlü dini yaşayışla alakaları bulunmadıklarını söyler. Çünkü bunların din öğretiminden anladıkları son asırların tamamen çürümüş ve her şeyden önce dini esası ile alakası olmayan geçmiş yüzyılların devretmiş olduğu gelenekleri tekrarından ibarettir. Bu bir nevi dini teknik maharetidir. Çünkü Din adamı rolündeki cahillerin sadece dini ihtiyacı hisseden ama dini denemeyi yaşamaya kabiliyetli olmayan halkı, şeyh mürişid vaiz âlim maskeleri le istismar ettiklerini, bu tehlikeden korunmak için dini hayatın gerçek münevverlerin ve hakiki din adamlarının kontrolü altında bulunması gerektiğini söylemiştir. Peygamberimiz örneğinde olduğu gibi hasbi olmalı ve Allah rızasını öncelmelidir. Yoksa herkesin tapacak putları var, dindarlar gibi en dinsiz olanların bile" diyerek, yapılması gereken ilk işin yanlış din anlayışlarıyla din zümreciliklerini ve halk dolandırıcısı sahtekâr şeyhleri mutlaka ortadan kaldırılması olduğunu söyler. Bunun için tam bir kültür seferberliği olmalıdır.¹¹⁵⁸ Çünkü Felsefesiz din öğretiminin verdiği acı neticelerin şahidiyiz. Ruh ve imandan şüpheli bir cemaat, yabancı medeniyetlerin eteğine yapışıyor. Bu da ruhlarımızı doyurmaz. Ruh dünyamızda bir Rönesans yapılması şarttır.¹¹⁵⁹

Topçu, bunun için öncelikli olarak "Ruhlarını kaybetmiş, din ve ahiret maddecileri" diye tanımladığı din adamlarının dönemin maddeci yıkımının giderilmesi gerekir. Maddeci pozitivistler ile dindar teknisyen ve pozitivistler aslında bir madalyonun iki yüzü gibi, gerekli bir öteki olup, birbirlerinden beslenmektedirler. Çünkü Arap aşısından uzaklaşarak Garp taklidine yöneldik ama neticede ikisi de

¹¹⁵³ Topçu, *İrâdenin Davası*, 72-77, krş. Ali Osman Gündoğan, "Topçu ve Hareket Felsefesi" *Hece Dergisi*,10/109, (2005),18; Işık, *Nurettin Topçu, Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 141.

¹¹⁵⁴ Kalbin Anlaması ifadesi için bkz. Mevlüt Uyanık, *İslâm Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması: Gazzali ve Mevlana Örneği*, (Ankara: Elis Yayınevi, 2016).

¹¹⁵⁵ Fırat Mollaer, "Türk Sosyalizmine Bir Katkı: Türk Düşünce Dünyasında Anadolu Sosyalizmi" *Hece Dergisi*,10/109, (2005), 24, 26; Mollaer, "Liberal Muhfazakarlık", 236. Mustafa Kara, "Farklı bir Münzevi Sradışı Bir Muallim: Nurettin Topçu" *Hece Dergisi*,10/109, (2005), 155.

¹¹⁵⁶ Topçu, *İrâdenin Davası*, 72-74, Hakan Poyraz, "Ahlakın isyanı, İsyahın Ahlakı", *Hece Dergisi*,10/109, (2005), 88.

¹¹⁵⁷ Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, 177-178.

¹¹⁵⁸ Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, 176- 181; Işık, *Nurettin Topçu, Çağdaş Bir Dervişin Dünyası*, 159.

¹¹⁵⁹ Topçu, *Yarınki Türkiye*, 115.

taklitçilik üzerinden yapıldı, oysa Anadolu birikiminin fikir ve ruh cephesinde, ahlak ve iman cephesinde yoğunlaşmamızı gerekir¹¹⁶⁰ Cemiyetin, ailenin, sanatın, ahlakın ve dinin bütün meselelerini hiçbir ithamdan çekinmeden serbestçe ele almalıyız. Türlü ihtiras ve sefaletlerle parça parça olan İslam dünyasında Kur'an'ın harikası olan ahlak gömülmüştür. İnsanlığın birikimi olan ruh ve vicdan eserini/hikmeti/felsefeyi inkâr ederek düşünmeyi günah sayan, sefaleti din diye tanıtan gerici, ilkel taassuptan kurtulmak şarttır. Eğer dini bir takım kesin emirlerin bütün gibi sunan, hırka ve sakal öptüren nakilci ve nascı hocalar ile dini anlamayan pozitivistin aynı gaflette birleşmesinden kurtulmak istiyorsak, bu dindar varoluşçu tutumu geliştirmeliyiz. Din ve ahiret maddecileri, göstererek kendilerini Allah yolcusu oldukları vehmini halka sunduklarını, Mevlidhanlık, duacılık, mukabelecilik ve kasidecilikten öte geçmeyen bu dindarlık tasavvurunun kin, tekfir, tehdit ve ruh karartıcılığı olduğunu söyler.¹¹⁶¹

Bunları “Felsefesiz insanlar”, dindar teknisyen ve dindar pozitivist diye nitelendiren Topçu, Peygamberimizin dini huy/ahlak güzelliği olarak târifinden anlaşılacağı üzere, kötü ahlak ve sefahatle yüklü kalp sahibi oldukları hale şeriat istiyoruz diyenlerin islam ile ve her türlü dini yaşayışla alakaları bulunmadıklarını söyler. Çünkü bunların din öğretiminden anladıkları son asırların tamamen çürümüş ve her şeyden önce dini esası ile alakası olmayan geçmiş yüzyılların devretmiş olduğu gelenekleri tekrarından ibarettir. Bu bir nevi dini teknik maharetidir. Din artık bu insanlara hakikat ve insan sevgisi veremiyor. Bu durumda Anadolu insanıyla sözde münevver arasında geniş bir uçurum açılmış bulunuyor. Çünkü Din adamı rolündeki cahillerin sadece dini ihtiyacı hisseden ama dini denemeyi yaşamaya kabiliyetli olmayan halkı, şeyh mürşid vaiz âlim maskeleri ile istismar ettiklerini, bu tehlikeden korunmak için dini hayatın gerçek münevverlerin ve hakiki din adamlarının kontrolü altında bulunması gerektiğini söylemiştir.¹¹⁶²

Bunların ilahi yolculuğa yoldaşlığı olamaz. Kalbe karşı gelen kaideleri İslâm çerçevesi içinde insan ruhunun esaret zinciri yapmakla geçinenler, kendilerine din adamı dedirttikçe ve halkın bunlara hürmet ve itibarı devam ettiği müddetçe İslâm dünyasının içinde bulunduğu sefaletten kurtulması imkânsızdır. Her türlü şer ve fitne kendini mübarek gösterecek başka bir şerre işaretle onu yerdikçe kendini yükseltme ve hayr maskesine bürünme fırsatını elde edebiliyor. Bütün dini kutsalları (Cennet, Miraç vb) materyalist ve pozitivist bir şekilde açıklayan zihniyetin kısılcından kurtulmak gerekir. “Din materyalistleri” dediği bu zihniyetin temelinde, hakikat düşmanı olarak nitelediği pozitivism ve sosyolojizm vardır. Bu akımların pragmatizm ve emprizmle yakın irtibatla olduğunu düşündüğümüz zaman din ticaretinin felsefi ve sosyolojik temelleri de ortaya çıkmaktadır.¹¹⁶³

¹¹⁶⁰ A.Fuat Başgil'in bu tespiti için bkz, Topçu, *Yarımkı Türkiye*, 358.

¹¹⁶¹ Nurettin Topçu, *İslam ve İnsan*, (İstanbul: Hareket Yayınevi, 1969), 5-9; Topçu, *Büyük Fetih*, 47; Topçu, *Maarif Davası*, 112-116; Topçu, *Yarımkı Türkiye*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997), 52.

¹¹⁶² Topçu, *Yarımkı Türkiye*, (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2018),15; Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, 176- 181,186; Ercan Yıldırım, “Mistizme Koşut Şeriata Karşı Bir İhyacı Olarak Nurettin Topçu'da İslâm Düşüncesi”, *Hece Dergisi*,10/109, (2005), 183-186,196.

¹¹⁶³ Topçu, *İradenin Davası*, (İstanbul: Hareket Yayınevi, 1968), Önsöz, 10; Topçu, *Millet Mistikleri*, (Bütün Eserleri 15), (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2001), 9; Topçu, *İslâm ve İnsan*, s.5; Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, 73-74; Topçu, *Yarımkı*

O, taklitçilik açısından hem radikal modernleşme hem de medrese sistemine eleştiriler yönelir ve bunlara “materyalist dindar” dediği ve her iki akımında pozitivist ve materyalist olduğunu söylediği için “Cumhuriyetin bir kenarda kalmış ayağı”¹¹⁶⁴ olarak görülüp hep ötekileştirilmiştir. Oysa Topçu, “Din, bir meslek olamaz. Hepimiz bu anlamda din adamıyız Allah yolunda olmamız gerekir. Peygamberimiz döneminde ayrıcalıklı bir sınıf yoktu. camilerde ibadet ayin şeklinde ve gerçek ibadeti öldürücü terennümcülükten kurtarılmalıdır. Hutbe tekrarlanan bir adet ve klişecilik olmaktan çıkarılmalıdır. Vaazlar İslam’ın ruhunu çiğneyen tehditlerle hurafeler ve meddahlıklardan uzak olmalıdır” dediği gözden kaçmıştır.¹¹⁶⁵

Sonuç Olarak Ahmed Yesevî ve Nurettin Topçu’nun Dindarlık Tasavvurunun Mukayesesi yapacak olursak, Yesevî bin sene önce Atayurtta, Topçu Anadolu’da dinin suusitimalinden ve sözde dindarlıktan korunulmasını zorunlu görür. Öncelikle bireysel dirilişin temini için fikri yenilenme (tecdid) gerekir. Cibril hadisinde belirtildiği üzere iman, İslam ve ihsanı, şeriat/zahir ve batın/tarikat ve hakikat şeklinde tasavvufi bir bireyselliği öncelerler. İnsan, ilme’l-yakin (teorik bilgilenme, âlim) ayne’l-yakin (âbid/zahid, uygulama) ve hakka’l-yakin aşamalarını yaşabilir. Bunun felsefi dildeki karşılığı ise Hakk’ın ve Hayr’ın bilgisine sahip olmaktır. Bu bireysel dirilişin ev/menzil ve toplum/mudun taşınmasıyla insan bu dünyada mutluluğu (tahsilu’s-saade) gerçekleştirir.

Kaynakça

- Bayram, Mikail. “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Hacı Ahmed-i Yesevî’nin Rolü”. Ahmed-i Yesevi, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri. İstanbul: Seha Yayınevi, 1996.
- Cihangir, Erol. “Göçebe Düşüncesinin Şekillenişinde Hoca Ahmed Yesevî ve Tasavvuf Merkezli Haritaların Teşekkülü”. I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2017.
- Çalışkan, İsmail. “Kur’an’ın Türkçeye Tercümesi Tarihine Yesevî’den Bakmak”. Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2017.
- Cebecioğlu, Ethem. “Hoca Ahmed-i Yesevî”. Yesevîlik Bilgisi. ed. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 2000.
- Çelik, Ali. “Hoca Ahmed Yesevî’ni Hikmetlerinde Tebliğ ve İrşad Metoduna Ait Bazı Tespitler”. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2017.
- Çobanoğlu, Özkul. “Hoca Ahmed Yesevî Kültürünün Memorat Anlatılarıyla İnançları ve Hayat Felesfesini Güncelleme Gücü”. I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2017,
- Coşan, M. Esad. “Takriz”, Ahmed-i Yesevi, Hayatı, Eserleri, Fikirleri, Tesirleri. İstanbul: Seha Yayınevi, 1996.
- el-Farabî, Ebu Nasr. İlimlerin Sayımı. çev. M. Uyanık, A. Akyol. Ankara: Elis Yayınevi, 2016.
- el-Farabî, Ebu Nasr. İlimlerin Sayımı. Çev. Ahmet Ateş. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 1990.

Türkiye, (İstanbul:Yağmur Yayınevi, 1961),7; Şehsuvaroğlu, *Türk Sosyalizmi*, 121-124; *İslâm ve İnsan*, 9 Mollaer, *Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu*, 228.

¹¹⁶⁴ Lütfi Şehsuvaroğlu, *Türk Sosyalizmi ve Nurettin Topçu*, Elips. Yay. Ankara. 2011, s.106, 146, 154, Fırat Mollaer, *Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu*, Dergâh yay. İstanbul.2016, s.92-95, 133, 162-163

¹¹⁶⁵ Topçu, *Türkiye’nin Maarif Davası*, s.183

- Gündoğan Ali Osman "Topçu ve Hareket Felsefesi, Hece Dergisi, 10/109, (2005),14-16.
- Hunukan, Ömer Soner. "Hoca Ahmed Yesevî'ni Yaşadığı Dönemde Aşağı Seyhun ve Maverâünnehir'de Ortam (1093-1166)". I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Işık, Emin. Nurettin Topçu: Çağdaş Bir Dervişin Dünyası, İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2019.
- İşcan, M. Zeki. "Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve Türk Müslümanlığı Tartışmaları" I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Köprülü, Fuat. Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar. Ankara: Türkiye Diyanet Yayınevi, 1991.
- Köprülü, Fuat Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu. Ankara:1959
- Köprülüzade Mehmet Fuat, Milli Tarih. İstanbul, 1942.
- Kutlu, Mustafa Suya Hasret (Nurettin Topçu İçin Bir Biyografi Denemesi) Hece Dergisi, 10/109, (2005), 8-14.
- Lamia Levent, "Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmet'inde Sembolik Dil" Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınevi, 2017: 276-278.
- Meier, Frit "Sufilik ve İslam Kültürünün Sona Erişi" çev. Ahmed Arslan, "İbn Sina ve Spinoza'da Felsefe-Din ilişkileri", İslam Felsefesi Üzerine, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınevi, 2013.
- Mollaer, Fırat. Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu. İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2016.
- Mollaer, Fırat. "Türk Sosyalizmine Bir Katkı: Türk Düşünce Dünyasında Anadolu Sosyalizmi" Hece Dergisi,10/109, (2005): 24-26.
- Mollaer, Fırat. Liberal Muhafazakârlık Karşısında Nurettin Topçu. İstanbul:Dergâh yayınevi, 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik", Yesevilik Bilgisi, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi,2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Ahmed Yesevi ve Türk Müslümanlığı" Yesevilik Bilgisi, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi,2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Türkler, Türkiye ve İslam, İstanbul: İletişim yayınevi, 20016.
- Öztürk Yaşar Nuri. "Yesevilik", Yesevilik Bilgisi, ed.Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi,2000.
- Kara, Mustafa. "Hoca Ahmed Yesevî ve Anadolu Topraklarında Tasavvuf Kültürü" Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî, (Ankara, Diyanet Vakfı Yayınevi, 2017.
- Karahan, Leyla. Türk Dili Üzerine İncelemeler. Ankara: Akçağ Yayınevi, 2016.
- Necdet Tosun. (editör) Ahmed Yesevî, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Kartal, Ahmet. "Ahmed-i Yesevî'de Kişiyi Allah'tan Uzaklaştıran Bir İllet: Riya" I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri, (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2017.
- Koç, Yalçın. Anadolu Mayası:Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme. Ankara: Cedit Yayınevi, 2014.
- Kitapçı, Zekeriya. Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi El Kitabı. Konya, Yedi Kubbe yay, 2016.
- Kitapçı, Zekeriya. Oğuz Han İlk Türk Hükümdar ve Hakanları Nasıl Müslüman Oldu?. Konya: Yedi Kubbe yay, 2015.
- Kitapçı, Zekeriya. Yeni İslam Tarihi ve Türkler I, (Konya, Yedi Kubbe Yayınevi, 2015.
- Kitapçı, Zekeriya. Orta Asya Türk İslam Medeniyeti: Fıkıh, Kelam ve İslam Felsefesinin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Rolü. Konya:Yedi Kubbe Yayınevi, 2017.
- Küçükkaya, M.Askerî. "Hoca Ahmed Yesevî'nin Tarihi ve Tasavvufi Şahsiyeti". Pir-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî. Ankara, Diyanet Vakfı Yayınevi, 2017.

- Pala, Ayhan Yesevîlikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı”, Yesevîlik Bilgisi, ed. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, 2000: 294-296.
- Somuncu, Selim. “Modernist İdeolojinin Karşısında Gelenekçi Bir Reformist: Nurettin Topçu”, Hece Dergisi, 10/109, (2005):220-222
- Şehsuvaroğlu, Lütfi. Türk Sosyalizmi ve Nurettin Topçu. Elips Yayınları, Ankara, 2011.
- Şentürk. Recep. İslam Dünyasında Modernleşme ve Toplum Bilim. İstanbul: İz Yayınevi, 2016.
- Şentürk. Recep. Türk Düşüncesinin Sosyolojisi. İstanbul: İz Yayınevi, 2017.
- Şeker, Fatih. Türk Dini Düşüncesinin Teşekkül Devri. İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2016.
- Şeker, Fatih. Türk Düşünce Tarihi Açısından Kutadgu Bilig. İstanbul, Dergâh Yayınevi, 2011.
- Temelli, Mehmed. “Hareket, Mistizm ve Topçu”, Hece Dergisi, 10/109, (2005), 75-78.
- Toğan, A Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul: 1981.
- Topçu, Nurettin. İradenin Davası, İstanbul: Hareket Yayınları, 1968.
- Topçu, Nurettin, Türkiye’nin Maârif Davası. İstanbul: Hareket Yayınları, 1970.
- Topçu, Nurettin, İslâm ve İnsan. İstanbul: Hareket Yayınları, 1969.
- Topçu, Nurettin, Yarınki Türkiye. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1961.
- Topçu, Nurettin, Millet Mistikleri. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Topçu, Nurettin. Felsefe, Mantık, Sosyoloji, İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1952.
- Topçu, Nurettin. Büyük Fetih. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1962.
- Topçu, Nurettin. Ahlâk Nizamı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
- Topçu, Nurettin. Bütün Eserleri 14: Varoluş Felsefesi, Hareket Felsefesi. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- Topçu, Nurettin. İslâm ve İnsan. İstanbul: Hareket Yayınları, 1969.
- Tosun Necdet. Ahmed Yesevi (ed) Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Toprak Funda. “İnsan-ı Kâmil’e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî” Ahmed Yesevî Üniversitesi Bilig Dergisi, (2017): , 80-99
- Tosun, Necip. “Nurettin Topçu ve Sezai Karakoç’ta Mevlana, Yunus Emre ve Mehmet Akif Algısı”, Hece Dergisi, 10/109, (2005): 200-204
- Turan, Osman. Selçuklular Zamanında Türkiye. İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 1993.
- Uçan, Hilmi “Bir Düşünce ve Yarınki Türkiye Tasarımı Olarak Hareket ve Nurettin Topçu”, Nurettin Topçu’nun Düşlediği Ahlak ve Toplum, Hece Dergisi, Nurettin Topçu Özel Sayısı, 109, (2006): 88-90.
- Uyanık, Mevlüt. Selefî Zihniyet ve Türkiye. Ankara: Ay Yayınevi, 2018.
- Uyanık, Mevlüt. “Yeni Bir Türk-İslâm Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi” Diyanet İlmî Dergi, 52/4, (Aralık 2016):191-214
- Uyanık, Mevlüt. İslam Bilgi Felsefesinde Kalbin Anlaması, -Gazzali ve Mevlana Örneği- . Ankara: Araştırma yayınevi, 2016.
- Uyanık, Mevlüt. İslam İnanç İlkeleri, Ankara: Esin yayınevi, 1997.
- Uyanık, Mevlüt. Bilginin İslamileştirilmesi ve Çağdaş İslam Düşüncesi. Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2014.
- Uyanık, Mevlüt. “Yeni Bir Türk-İslam Medeniyeti Tasavvuru İçin Hoca Ahmed-i Yesevî ve Yönteminin Önemi”. Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınevi, 2017.
- Uyanık, Mevlüt. Çağdaş İslam Düşüncesinde Tarihsellik ve Evrensellik Sorunu. Kur’an’ın Tarihsel ve Evrensel Okunuşu. Ankara: Fecr Yayınevi, 2012.
- Uyanık, Mevlüt. “Gelenek(sel)ci Akım ve İlerleme Düşüncesi”, Modernizm ve Geleneksellik Arasında Din. ed. Samil Öçal ve Cevat Özyurt. Ankara: Hece Yayınevi, 2017.
- Uyanık, Mevlüt. Selefî Zihniyet ve Türkiye. Ankara: Ay Yayınevi, 2018.
- Uyanık, Mevlüt, Aygün Akyol. İslam Ahlak Felsefesi. Ankara: Elis Yayınevi, 2018.
- Uyanık, Mevlüt, Aygün Akyol. İslam Felsefesi: Tenkid Dönemi. Ankara: Elis Yayınevi, 2018.

- Uyanık, Mevlüt, Aygün Akyol. "Hakkın ve Hayrın Bilgisine Sahip olmak, Muhsini Tavır- Cibril Hadisinin İslam Ahlak Felsefesi Bağlamında Değerlendirilmesi". İnsani Değerlerin Yeniden İnşası Sempozyumu (Erzurum, 2015):1/89-111
- Uyanık, Mevlüt. "Milli Birlik Ve Toplumsal Barışın Tesisinde Din Ve Felsefenin Rolü -15 Temmuz 2016 Sonrasında Yeni Bir Din Dili Oluşturmanın Gerekliği Üzerine". Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Mâturîdîlik İncelemeleri Dergisi,1/1, (2017) <http://estudamdergi.ogu.edu.tr/index.php/Maturidilik/issue/viewIssue/22/101>, Erişim: 21/06/2017.
- Uyanık, Mevlüt. "Modern İslâm Düşüncesi'nin Teşekkül Devri: Modernist ve Gelenekselci Eğilimler Merkezli Bir İnceleme". Muhafazakâr, Düşünce Dergisi, 12/47, (Ocak-Nisan 2016): 9-19.
- Uyanık, Mevlüt. "Kırgızistan'da Dini Hayat ve İlahiyat Öğreniminin İşlevi". Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2007: 193-197.
- Yesevî, Hoca Ahmed. Divan-ı Hikmet, haz. Hayati Bice. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, 2015.
- Yesevî, Hoca Ahmed. Divan-ı Hikmet, ed. M.Tatçı. Ankara: Ahmet Yesevî Üniversitesi yay, 2016.
- Yesevî, Hoca Ahmed. Fakr-Name; (Yesevî'nin Fakr-Namesi) yay. haz. Kemal Eraslan. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2016.
- Yıldız, Mustafa. Ahmed Yesevî ve Türk Bilgelik Geleneği" I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınevi, 2017

ÖZBEKİSTAN'DA DİNLERARASI İLİŞKİLERDE HOŞGÖRÜ

Muhammedâlim MUHAMMEDSIDDIKOV

Doç. Dr., Özbekistan Uluslararası İslam Akademisi,

Uluslararası İlişkiler Bölümü

muhammadolim@yahoo.com

Özet

Halkımızın binlerce yıllık tarihi, çeşitli millet ve din temsilcilerinin her zaman birlik beraberlik içinde yaşamaları, işbirliği içinde bulunmalarına, farklı milliyet ve dinlerden olan insanların barış ve dostluk içinde yaşamalarına tanıklık etmiştir. Bu yüzden de Özbekistan topraklarında hiç bir zaman insanlar arasında onların dini inançlarından dolayı sorun meydana gelmemiş, çatışmalar yaşanmamıştır. Milletler ve dinler arası yakın ilişkiler İslam, Hıristiyan ve Yahudi din camiaları arasında görülmektedir. Bugüne kadar yeryüzünde çeşitli kültür, dil, yaşam tarzı ve örf adetlerine sahip olan ve farklı dini inançları olan insanlar birarada yaşayagelmıştır. Ülkemizin coğrafik bakımdan önemli ticari yollar üzerinde yerleşmiş olması, yurdumuzun dünyanın bir çok ülkeleriyle olan kültür ilişkileri halkın dini ve kültürel yaşamını derinden etkilemiş, kendine özgü hayat tarzını belirleyen faktörlerden biri olmuştur. Bu makalede Özbekistan topraklarında çok eski zamanlardan bugüne kadar insanlar arasında dini inançlardan dolayı hiç bir sorun meydana gelmediği, milletler ve dinler arası yakın ilişkiler İslam, Hıristiyan ve Yahudi din camiaları arasında görüldüğü, özellikle halkın binlerce yıllık tarihi, çeşitli millet ve din temsilcilerinin birlik beraberlik içinde yaşamalarının büyük toplumsal önem arzettiği hakkında söz edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Din, Allah, Tanrı, Hüda, Kültür, (Hoşgörü), İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik